

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Uusima aja osakond

Tristan Matjus

Landeswehr'i sõda:
Historiograafilis-bibliograafiline käsitus

Bakalaureusetöö

Juhendaja: dotsent Ago Pajur, *PhD*

Tartu 2014

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. EELLUGU: Esialgseid tähelepanekuid Vabadussõja ajaloo kirjutamisest.....	6
2. Esimesed ülevaated (1919-1920)	9
2.1. <i>Landeswehr</i> ’i sõja aasta (1919)	9
2. 2. Esimene vabadusaasta (1920).....	11
3. Viljakaim aasta (1921).....	15
4. Madalseisu-aastad (1922-1924).....	23
5. Murdeaasta (1925)	26
KOKKUVÕTE	30
BIBLIOGRAAFIA	33
KASUTATUD KIRJANDUS	35
LISAD	37
LISA 1. <i>Käskkiri</i> / <i>Lisa</i> . 1988.....	37
LISA 2. Fotod	39
SUMMARY	42

SISSEJUHATUS

Eesti Vabadussõja teema on nii eestlastele kui ka teistele Eestimaa rahvastele alati aktuaalne ja südamelähedane olnud – ning seda sõja esimesest päevast peale 1918. aastal tänase päevani välja. Tõsi muidugi, et seda on saatnud teatud tõusu- ja mõõna-ajad. Erinevad poliitilis-ideoloogilised režiimid on vahetudes alati ametlikult välja vahetanud ka eelmise režiimi seisukoha Eesti Vabadussõja suhtes, püüdes sundida ka inimesi omaks võtma uut “õiget” seisukohta. Sõltumata sellest, kas inimesed seda ka tegid või ainult teesklesid seda “omaksvõttu”, varjates oma tõelist suhtumist asjasse, jääb õigeks see, et selle sõja teema on püsinud aktuaalse ja südamelähedasena tänapäevani. Ent kui jälgida Eesti Vabadussõja kohta eri aegadel ametlikult ja avalikult ilmunud kirjasõna, siis peab tunnistama, et selle sõja ajaloo erilaadseid poliitilis-ideoloogilisi käsitlusi jagub seinast sein – põhimõtteliselt võivad nad omavahel erineda nagu öö ja päev. Päris täpselt öeldes on Eesti Vabadussõjast – kui silmas pidada *kõike paberile pandut* alates mobilisatsioonikutsest ja ajakirjanduses ilmunust kuni teadusliku monograafiani välja – kirjutatud alates 1918. aastast kuni tänapäevani, mis teeb kokku 95 aastat. See on olnud piisavalt pikk aeg erinevate arvamuste ja seisukohtade kujunemiseks ning nende muutumiseks, samuti ka uute algallikate väljakaevamiseks ja sõja-ajaloolisse diskursusse ilmumiseks.

Pean oluliseks märkida seda, et 2013. aastal käsitlesin õppeaines “Teadusliku uurimistöö alused” Eesti Vabadussõda esimese lähenemise korras pigem üldisemalt, keskendudes Vabadussõja põhjuste, kulgemise ja tulemuste kohta käivaile erinevaile tõlgendusile ja hinnanguile üldjoontes. Tolle töö käigus sai kiiresti selgeks, et isegi paari-kolme sõja-ajaloolise “momendi” vähegi süvenenum võrdlev käsitlus võib osutuda liiga suureks tööks, vajades hoopistükkis tunduvalt rohkem aega ja lehekülgi kui töö ettenähtud maht lubaks. Sellest kogemusest õppust võtnult olen käesoleva bakalaureusetöö eesmärgiks seadnud vaid esialgse ülevaate saavutamise Eesti Vabadussõja üht “etappi”, nimelt nn. *Landeswehr*’i sõda puudutavast literatuurist selle nimetatud erinevusi, käsitledes seejuures neid erinevusi *markantselt* esindavaid “autoriseeritavaid” teoseid. Et seejuures siiski vähegi piisavat põhjalikkust saavutada, olen sunnitud piirduma üksnes *Eesti Vabariigis aastail 1919-1925 eraldi raamatuina resp. trükiseina ilmunud eestikeelse literatuuriga*.

Et seejuures on tegemist historiograafilis-bibliograafilise käsitlusega, siis võib käesolevat tööd käsitleda kui üht osa eeltööst Eesti Vabadussõja ühe järgu, *Landeswehr*'i sõja ajaloo edaspidiseks sisulis-probleemseks uurimiseks, mille ülesandeks ei ole enam mitte vastata „kiretule” küsimusele, *missugused* on aegade jooksul, aegade vahetudes olnud *faktoloogilised muutused* Eesti Vabadussõja käsitlemises, vaid vastata loogiliselt järgnevale küsimusele: *Millepoolest, kuidas ja millepärast* on käsitlemine *kontseptuaalselt* muutunud (*kui on*), *millepoolest, kuidas ja millepärast* on käsitlemine *hinnanguliselt, väärtuseliselt* muutunud? Seega püüan autorite ja teoste, materjalide ja ajastute hindamise või kritiseerimise mõttes jääda – kui nii võib öelda – erapooletuks, tõenäoliselt siiski mõne erandiga.

Bakalaureusetöö ja ka olemasoleva kirjanduse mahtu arvestades on käesolevas kirjalikus töös piiratud vaid ühe tingliku literatuuri-ajaloolise perioodiga:

- A. Eesti Vabariik 1918-1925

Perspektiivis on lähemaks eesmärgiks lõpetada Eesti Vabariigi periood (s.t. 1925-1940). Edaspidi vajaksid kindlasti uurimist ka kaks järgnevat põhiperioodi:

- B. Eesti NSV 1944-1987/1991
- C. Eesti Vabariik 1987/1991-2014

Nende kolme perioodi vahele mahuvad veel eraldi Saksa- ja Venemaa okupatsioonid, samuti rööbiti Nõukogude Venemaa ning ka Eesti pagulus Läänes ehk välis-Eesti, kus on samuti ilmunud käesoleva teema seisukohalt arvestatavat kirjandust. Ka see väärrib kindlasti edaspidist uurimist. Edasi jääb tähtsaks uurimisalaks ja -allikaks ka muukeelne välismaine Vabadussõja-teemaline kirjandus, seejuures saksa-, inglise- ja rootsikeelse kõrval ka venekeelne, kuid käesolev kirjalik töö keskendub, nagu öeldud, ainult eesti keeli ilmunule.

Töö lähemaks sisulisemaks eesmärgiks on eristada ja rühmitada mitmesuguseid *spetsiaalseid Landeswehr*'i sõja käsitlusi ja kontseptsioone Eesti Vabariigi ajaloo perioodist 1919-1925, saada ülevaade nii-öelda *klassikalisest* Vabadussõja-kirjandusest, milleta ükski kirjutaja või uurija ei saa ka tänapäeval läbi, kuid millele paratamatult lisandub üksikkäsitlusi – ka avaldamata mälestusi – või kokkuvõtlikke *üldkäsitlusi* mitmesuguste Eesti ajaloo tervikkäsitluste osana.

Millepärast siiski *Landeswehr*'i sõda?

Esiteks on Eesti Vabadussõja-alane kirjandus teatavasti väga ulatuslik, mis seejuures pidevalt kasvades ka üha mahukamaks muutub. Seepärast ei jõuaks keegi kogu või tervet Vabadussõja-alast kirjandust sisuliselt uurides hõlmata, eriti bakalaureusetöös – kuigi see sõda huvitab mind tervenisti. Et *Landeswehr*'i sõda on hoopistükkis väiksem ja *spetsiifilisem sündmus* kui Vabadussõda üldiselt, siis on võimalik vastavat materjali ka rohkem ja põhjalikumalt läbi töötada. Kuid selle „füüsilise” põhjuse kõrval võib väita ka seda, et *Landeswehr*'i sõja kohta käivad peatükid või osad suuremais käsitluses, ülevaateis või ka mälestusis on enamjaolt konkreetsed ja kompaktsed, muust materjalist kergesti eristuvad. Perioodil 1919-1925 ilmus näiteks vaid üks teos, mis on tervenisti pühendatud ainult *Landeswehr*'i sõjale, samas kui Vabadussõda puudutavaid teoseid on märkimisväärne hulk, milles seejuures paljudes *Landeswehr*'i sõda ei käsitleta.

Teiseks võib *Landeswehr*'i sõda muidugi pidada pelgalt üheks osaks Vabadussõjast, kuid teatavasti oli see sõda siiski teise ja teistsuguse vaenlasega, mida tollal niisugusena kuigivõrd ette näha ei osatud. *Landeswehr*'i sõda tekitas juba kaasajal vastakaid arvamusi nii Eesti liitlaste seas (nt. Inglismaa, Ameerika Ühendriigid) kui ka sisepoliitilises ringis (nt. Maaliit). See on lühike vastuoluline aeg, mil ei sõditud põhivaenlasega ning liiguti nii-öelda põhivaenlasest hoopiski kaugemale, aktiveerides lõunarindel sõjategevust *sakslastega*, jõudes välja Riia linnani, pidades samal ajal ennekuulmatut plaani seal võiduparaadi pidada.

Kolmandaks ning mitte vähem tähtsaks põhjuseks on muidugi minu isiklik huvi. Vabadussõja käsitlemine gümnaasiumis või ka ülikooliloenguis on millegipärast jäänud kahetsusväärselt pealiskaudseks – kui paar erandit välja arvata. Kuid eriti varjatuks ja kaugeks on jäänud just *Landeswehr*'i sõda, piirdudes selle üpris ähmase seostamisega pelgalt 23. juuni ja Võidupühaga, mis on kahetsusväärne. Usun, et *Landeswehr*'i sõda väärib nii tänapäeval kui ka kaugemas tulevikus Eesti Vabadussõja ajaloos *oluliselt esiletõusva* sündmusena põhjalikumalt tutvustamist ja uurimist.

1. EELLUGU: Esialgseid tähelepanekuid Vabadussõja ajaloo kirjutamisest

Esmapilgul võib Eesti Wabariigi – aegne raamaturiiul Eesti Vabadussõja ja eriti *Landeswehr*’i teemadel tunduda võrdlemisi üheülbaline olevat. Tugevasti annavad tooni sellised militaarse taustaga autorid nagu Jaan Soots või August Traksmäe, kelle õlul oli raske ülesanne panna alus Vabadussõja ajaloo kirjutamisele, täites sellega Eesti uuemas ajalookirjutuses valitsevat "tühimikku". Just sõjaväelastest ning eriti lahinguis ise kaasalõõnutest kujuneb Vabadussõja ajaloolaste tuumik Wabariigi algusaastaist kuni selle lõpuni 1940. aastal.

A. Traksmäe, J. Sootsi ja teiste tööd oli tunduvalt lihtsustanud 1918. aasta detsembris Eesti väeosadele antud käsk, mis kohustas neid väeosi oma tegevuse kroonikat jäädvustama päevaraamatuna. Reaalselt hakati saadud käsku diviisides täitma 1. jaanuarist 1919. (Vt. Nimmer 2013: 8). Päevaraamatulise ja muu materjali hulk, mis vajab põhjalikku läbitöötamist, oli arusaadavalt väga mahukas, mistõttu algusaastail oli korralike populaarteaduslike ja teaduslike uurimuste väljaandmine raskendatud kui mitte peaaegu võimatu. Lisaks polnud ka suurem osa kirjutavaist autoreist ajaloolase tööga varem kokku puutunud. Suuremalt osalt oli, nagu öeldud, tegemist militaarse haridusega sõjaväelastega, kuid kellel polnud sügavamaid teadmisi uurimismeetodeist, rääkimata *teaduslike* tööde kokkuseadmiste oskusest. (Vt. Nimmer 2013: 17-18.)

Enamust nii eelmainitud autoreist kui teistest Vabadussõja ajaloo kirjutajaist iseloomustasid kaks ühist tunnusjoont:

- 1) Tihti olid kirjeldused, ülevaated või uurimused koostatud kiiruga ja seepärast ka puudulikult.
- 2) Enamasti olid nad koostatud kellegi “nõudmisel-tellimisel” või mingi eelseisva, kiiresti ligineva tähtpäeva “surve” all.

Nagu eespool mainitud, sündis see kõik selle suurema ja üldise eesmärgi nimel, et kuidagimoodi täita Vabadussõja ajaloo “valge laik” või tühimik Eesti ajalookirjutuses. Kuid harilikult tuli vahetult konkreetne algatus, s.t. korraldus või tellimus kõrgemalt poolt. Nii oli lugu näiteks Jaan Maide teosega „Ülevaade Eesti Vabadussõjast 1918-1920” 1933. aastast. Nii Jaan Maide enda

eessõnas kui ka Kaitseliidu keskjuhatuse saatesõnas on see *tellimuse* alatoon selgelt tuntav. Veel enamgi – võttes näiteks kätte Mart Tuisk'i jt. poolt *korraldatud* teose "Rahvaväe 9. jalaväe polk" 1921. aastast, leiame sellest järgmise selgitava ja vabandava eessõna, mis oma sarnasuse poolest ilmestab edaspidi ka rohkete teiste Eesti Vabadussõja aineliste teoste tekkelugu: "Käesolev raamat on kokku seatud sõjaministri käsul 9. jalaväepolgu sõja-päevaraamatu põhjal. Teda on korraldanud polgu ülema poolt määratud komisjon kuuajalise tähtaja kestes. Raamat pidi juba aasta algul ilmuma, et vabaduse sõjase puutuv materjaal värskemalt ja kiiremalt jõuaks lugeja lauale. Komisjonilt mitteolenevatel põhjustel on ilmumine viibinud terve aasta.

Komisjon oli sunnitud tööd väga lühikese ajaga lõpetama. Sellepärast ei jõudnud tema materjaali põhjalikult läbi töötada. Kirjatöös tunduvad veel selgesti kaevikus kirjutatud päevaraamatu stiil ja kuju. Paljude sündmuste kohta puudusid igakülgsed andmed, mis raskendas kirjeldamist ja õiglast hindamist. Paiguti on väiksemad sündmused võrlemisi põhjalikumalt kirjeldatud, kui seletatav andmete puudulikkusega. Puudub teaduslik-ajalooline vaatekoht. Komisjon on rahuldatud, kui võetakse "9. jalaväe polk" mälestusraamatuna ja ajaloolise materjalina." (Vt. Rahvaväe ... 1921: 8.)

Et lugeja öeldust valesti aru ei saaks, siis rõhutan asjaolu, et siinkohal pole tegemist kriitikaga ei teoste ega nende autorite pihta. Ehkki tuleb tunnistada, et õigupoolest ei kannata peaaegu mitte ükski Wabariigi algusaastail, s.t. esimese 10-15 aasta jooksul pärast sõda ilmunud vastav teos välja sügavamat teaduslikku kriitikat. Tuleb tõesti arvesse võtta nii ülevaadete-uurimuste varaseid ilmumisaastaid kui ka tõsiasja, et tollal, pärast sõda, seisis Eesti riigi ees veel pakilisemaid probleeme kui Vabadussõja ajaloo teaduslikule uurimisele pühendumine ja uurimistulemuste publitseerimine. Aja möödudes muutuvad asjad küll paremuse suunas, kuid rahva "nurinale" Vabadussõja ajaloo kohta käiva tervikliku ülevaate kauase puudumise pärast viitab näiteks 1930. aastate algul ka Eesti Vabadussõjalaste Keskliidu häälekandja "Võitlus" (1931-1934), mille 6. numbris (nov. 1931) ilmus Vabadussõja Ajaloo Komitee töökomisjoni juhi kolonel Mihkel Kattai aruanne uurimistöö edenemisest ja selle raskustest kõnekalt küsiva pealkirja all "Kunas valmib Vabadussõja ajalugu?" (Vt. Kattai 1931.)

Käesolevas bakalaureusetöös jõuan käsitleda ainult neid omaette ilmunud trükiseid *Landeswehr*'i sõja kohta, mis ilmusid aastail 1919-1925. Sellesse perioodi kuulub nii *Landeswehr*'i sõda ise kui ka sellal ilmunud esialgne literatuur sõja kohta. Ette rutates võib lõppkokkuvõttes muidugi öelda, et ega see sisuliselt ka järgnevate aastate omast väga paljus tegelikult erine, kuid neil Eesti Vabariigi 7 algusaastal ilmunut – ja see ei käi mitte ainult *Landeswehr*'i sõja, vaid kogu Eesti Vabadussõja kohta – peaks siiski olema võimalik reljeefselt eristada hiljem ilmuvast vähemalt kahel põhjusel.

Esiteks võib 1925. aastat võtta kui läbimurde-aastat, mil ilmub *esimene teaduslik käsitlus* Vabadussõja ajaloost. Selgesti viitab niimoodi nimetatud teaduslikule käsitlusele August Traksmann (hiljem Traksmaa) 1928. aastal ajakirjas “Sõdur”: “Sõjajaloolal tuleb eriliselt märkida J. Sootsi „Eesti Vabadussõda” (1925. a.), mis on seni jäänud ainsaks teaduslikuks tööks sel alal.” (Traksmann 1928: 276)

Teiseks läbimurdeks on Eduard Laamani sulest ilmunud “Eesti Vabadussõja poliitiline ajalugu: Etteloetud kaitseväge kultuur-selgitustöö kursustel 1925 a.” (Vt. Laaman 1925.) Ehkki see teos ilmus kivitrükis piiratud trükiarvuga kursuslaste tarvis selsamal 1925. aastal, ei teadnud seda bibliofiilset haruldist tollal registreerida isegi ametlik jooksev bibliograafia “Eesti raamatute üldnimestki : 1924. a. alates”, mis esimese eraldi koondköitena (1924-1928) ilmus 1929. (Vt. Eesti raamatute ... 1929; vt. Liivaku 1991: 236.) Kuid sisuliselt tuleb siinkohal meilgi toonitada just selle teose autorit iseloomustavat ajaloolase-haaret. Hiljem rõhutab ka Hannes Walter oma eessõnas August Traksmaa teose “Lühike Vabadussõja ajalugu” (Traksmaa 1939) 2. trükile (Traksmaa 1992) Eduard Laamani selgesti võrreldavat erandlikkust Eesti Vabariigi aegses kirjanduses: “Kriitiliselt pooluselt tuleb märkida Traksmaa puhul asjaolu, et Eesti ajaloo problemaatika ja sündmustik on pahatihti liiga nõrgalt seotud protsessidega, mis leidsid aset kogu Ida-Euroopa regioonis ning faktiliselt mõjustasid õige tugevasti arenguid Eestis. Ka see asjaolu on tüüpiline omariikluse aja raamatuile, kus „erandi moodustavad vast üksnes Ed. Laamani laiahaardelised tööd.” (Walter 1992: 6) Siiski läheb veel 12 aastat esimese suure populaarteadusliku ülevaate valmimise ja ilmuniseni 1937-1939, seega võib E. Laamani “poliitilist ajalugu” pidada teatud varaseks nurgakiviks Eesti Vabadussõja laiahaardelisemale (poliitilisele) käsitlemisele, heites seejuures nimelt pilke ka vähekäsitletud *Landeswehr*'i sõjale, enam keskendumata ainult operatiivse sõjategevuse laialdasele ja üksikasjalikule kirjeldamisele.

2. Esimesed ülevaated (1919-1920)

2.1. *Landeswehr*'i sõja aasta (1919)

Mati Kröönström kirjutab oma uurimuse “Kaptenite ja leitnantide sõda” (2010) historiograafiaosas: “Materjalide kogumine Eesti Vabadussõja ajaloo tarvis algas juba enne sõjategevuse lõppu 1919. aastal. Juba 1921. aastal ilmus trükist 9. jalaväepolgu operatiivadjutandi Mart Tuiski jt. toimetatud “Eesti Rahvaväe 9. jalaväe polk”” (Kröönström 2010: 13), millest võib jääda mulje, nagu ei oleks enne seda Vabadussõja ajaloo ainelisi käsitlusi ilmunud. Seepärast peab rõhutama, et tegelikult võib isegi *Landeswehr*'i sõda puudutavaid trükiseid leida juba paar aastat varemast ajast, selle “sõja” toimumise aastast 1919. Üheks neist on ülemjuhataja staabi ülema kindralmajor Jaan Sootsi “Vabadussõda, kui Eesti rahva aate teostaja.” Raamatus leidub 32 lehekülge, kusjuures meid huvitavale sõjale on pühendatud terve peatükk pealkirja all “Sõda landeswehriga”. Peatükk ise, mis mahutub kuuele leheküljele, moodustab raamatu lisa arvestamata sellest lausa ühe neljandiku.

Kohe torkab silma, et J. Sootsi teoses peaaegu puudub taustinformatsioon Vabadussõja-eelsest olukorrast Eestis. Kuid ilmselt raamatu jaoks ettenähtud mahtu arvestades on see mõisteta. Kirja on pandud vaid laialttuntud põhifaktid alustades Needra (Andrievs Niedra) valitsuse sisseseadmisega ja lõpetades Riia langemisega sõja eel sakslaste kätte. Teosel ei ole ka muidu laialtlevinud tüüpi eessõna, milles kirjatöös mitte eriti vilunud sõjaväelased püüavad selgitada oma oopuse puudusi või vabandavad nende pärast. Selle peamisi põhjusi võib olla Jaan Sootsi isiksus, sest tundes kindralmajori sügavamat huvi trükisõna vastu ning teades, et hiljem juhtis ta ka Eesti Vabadussõja ajaloo kokkuseadmise kesктоimkonda ning oli 1926-1940 Vabadussõja Ajaloo Komitee juhataja, ei saagi teda käsitleda pelga sõjaväelasena, vaid eelkõige haritud ja mõtleva inimesena, kel oli selge arusaam sellest, mida ta pidi tegema, sealhulgas ka oma nägemus Vabadussõja ajaloo-teose sisulisest liigendumisest ja formaalsest ülesehitusest. (Vt. selle kohta ka: Nimmer 2013: 11-19.) Muide, ses suhtes lisab ja ütleb midagi J. Sootsi põhjalikkuse ja korralikkuse kohta ka see teadmine, et numismaatiku ja bibliofiilina oli tal nn. koguja-karakter! (Vt. Eesti mitmekülgseim ... 1940.)

J. Sootsi teose teevad huvitavaks autori julged väljaütlemised, millega teised *Landeswehr*’i sõja uurijad-käsitlejad võib-olla ei nõustuks ja mida teistes teostes nii tihti ei kohta. Näiteks lausub ta: “... kui meie piir ida poolt Wene enamliste vägede wastu kaitstud oli, ilmus meile uus waenlane lõuna poolt, nimelt Saksa landeswehr.” (Soots 1919: 13) Nõnda jätab ta veendunult ja enesekindlalt mulje Eesti piiride kaitsest ja kaitstusest, sellal kui Richard Roht oma teoses “Eesti – Wene sõda” (1920) vastupidiselt “võimendab” piiridel valitsevat rasket olukorda *Landeswehr*’i sõja eel. (Vt. Roht 1920: 34/35.) Seejuures mainib J. Soots erinevalt teistest autoritest – silmas pidades konkreetset isikut! –, kuidas *Landeswehr*’i plaanidest (s.t. Eestisse tungimise kavast) teada saadi ja millepärast sakslastega koostööle ei asutud: “Läti walitsuse juures wiibiwa sõjawäe esitaja kapt. Jürgenson’i kaudu, kes enne Liibawis, pärast Riias elas, kuni teda seal landeswehr ei arreteerinud, teada.” (Soots 1919: 14) Kuid näiteks jällegi M. Tuiski jt. toimetatud teoses “Eesti Rahvaväe 9. jalaväe polk” (1921) jääbki teatamata ehk siis teadmata, kuidas *Landeswehr*’i plaanidele jälile saadi.

Lisaks kumab selgelt läbi lätlaste arvustamine ja isegi nende halvustamine ebasõbralikkuse pärast, kuna nad selle asemel, et meie vägesid tänada, hakkasid endale nõudma Valgat, põhjendades seda sõjakahjude tekitamisega nende maal sõdides. (Vt. Soots: 1919: 18.) Algusaastate literatuuris on J. Soots ainuke, kes on lätlaste suhtes oma arvamust nii selgesõnaliselt väljendanud. Oma ajendavat rolli võib selles kindlasti näha ka *Landeswehr*’i eelneval propagandal. Näiteks kujutas *Landeswehr* Riia linnas plakatitel Eesti vägesid just röövsalkadena. (Vt. Eesti rahvaväe ... 1921: 70.)

Teiseks varaseimaks teoseks on Matthias Johann Eiseni “Kodumaa ajalugu: Tähtsamad päätükid Eesti minewikust”. Ühendades endas suurt eesti rahvaluuletundjat ja kirikuõpetajat oli M. J. Eisen kogu elu pühendunud oma rahva valgustamisele ja harimisele trükisõna kaudu. Nõnda võib ka seda “kodumaa ajalugu” käsitleda üleskutsena eesti rahvale pidada lugu oma minevikust, võttes sellest õppust oleviku ja tuleviku tarvis. Liialdamata võib öelda, et tegemist on äärmiselt üldise ülevaatega, sest “tähtsamad päätükid Eesti minewikust” mahuvad vähem kui 100 leheküljele. Alanud “Eesti omawalitsusega” (!) ennemuistsel ajal, lõpetab ta *Landeswehr*’i sõjaga, mida on küll vaevalt ühe lehekülje jagu. Sündmusi pole dateeritud, Eesti ajaloost loetletakse üldtuntud fakte. Kui Jaan Soots nimetas sõda sakstega juba *Landeswehr*’i sõjaks, siis

M. J. Eisen nimetab sakslaste väge nii Balti kui ka Saksa maakaitseks või kõige ilmekamalt “Balti parunite maakaitseks”, mille hulka ka “palju Saksa sõjawäge” kuulunud. Spetsiaalselt rõhutab ta, et “Saksa maakaitse poolt kallaletungimine ootamata tuli. (Vt. Eisen 1919: 96).

Ka selle ülimalt lühikeses ja kokkuvõtlikus ülevaates leiab autor ruumi rahvuslikeks väljahüüeteks. Näiteks: “Suuremat wiha kui kunagi enne, rohkem südidust kui warem awaldasid Eesti sõdurid uute waenlaste wasta, armu andmata edasi tungides.” Ning lõpetab selle lehekülje ja kogu teose järgmiselt: “Sõda “Balti parunite maakaitse” wasta jääb hiilgawamaks leheks eestlaste wabastuse ajaloo. Wabastusesõjaga on Eesti tunnistanud, et Lembitu aegne südidus ta poegades edasi elab.” (Eisen 1919: 96.)

1919. aastal on ilmunud ka “Julius Kuperjanov: Tema elulugu ja teod”, mis küll käesoleva töö põhikonteksti ei sobitu, kuid oma *väga varase* ilmumisaasta ja üldise sisu poolest jääb Vabadussõja-kirjanduses siiski märgatavaks.

2. 2. Esimene vabadusaasta (1920)

1920. aastal ilmub juba eelmainitud *lühike ülevaade* Vabadussõjast Richard Rohu sulest, millel täiesti unikaalne pealkiri: “Eesti – Wene sõda : Now. 1918 – weebr. 1920”. Juba tollal algaja kirjamehena teada ning pärast Vabadussõda väga viljakaks ja nimekaks kirjanikuks kujunenud R. Roht oli ohvitserina osa võtnud tolle Esimese maailmasõja võitlusist, Vabadussõja ajal tegutsenud sõjakirjasaatjana. Nimetatud teosel on Vabadussõja-literatuuri algusaastaile iseloomulik *vabandav* eessõna: “Järgnewad read tahawad olla ainult õige lühikeseks ülevaateks meie wabadussõjast, esimeseks katseks tuletada teda meele kui minewikku, ilma et juttu wõiks olla sõja ajaloo kirjutamisest sõna täies mõttes. Seks on palju põhjalikumad tööd tarwis ja palju rohkem materjali, kuid ka palju pikemat aega, et anda sest kõigest wähegi üksikasjalikumad pilti, milleks oli meie sõda. Need read seawad üles ainult kawa, raami, milles käinud meie sõjasündmused üleüldistes joontes. Eesti sõja imestamisewäärt üksikasjad selguwad igatahes ligemas tulewikus.” (Roht 1920: 11)

Landeswehr’i sõda käsitletakse selles ülevaates “Eesti sõja 4. järguna”, millel emotsionaalne alapealkiri “Saksa Landeswehri äraandlik kallaletungimine meie wägedele seljatagant,

selle asemel, et meiega ühes enamlaste vastu minna.” (Roht 1920: 31. – Minu toonitused. *T. M.*) See on koos 6 pildiga ära mahutatud kuuele leheküljele. Tegu on oma aja kohta vormi poolest võrdlemisi unikaalse teosega, seda nimelt oma *pildiraamatu* formaadi tõttu: 21,5 × 17 cm. Võib väita, et hiljem ei ilmunud Eestis enam *sellist* teost, seda silmas pidades raamatusse kätketud eriti šokeerivaid kaadreid – Karl Akeli “üleswõtted” – enamlaste “weretöödest” Tartus ja Valgas.* Ei puudu ka pildid *Landeswehr*’i sõja kohta. (Vt. Lisa 2: Fotod.)

Richard Rohu Saksa-vastane kriitilisus jätkub süüdistava alapealkirja järel ka edasises tekstis: “Juba enne seda kukutasid sakslased Kuramaal Läti demokraatlise walitsuse ja seadsid, ühtlasi ka Riias, mingi tagurlise Saksa sõjawäewalitsuse Läti pastor Needra “kabineti” nimel sisse ... “ (Roht 1920: 32). Konflikti algatajaks pooleks peab R. Roht selgesti sakslasi, kelle plaaniks polnud mitte eeskätt võitlus enamluse vastu, vaid midagi enamat. Kirjutaja stiili ja hoiakut iseloomustab veel hiljutisest sõjast pärit vahetu emotsionaalsus. Olgu selle näiteks järgmine lause: “Kuid meie wastupealetungimisel häwitasid meie wähesed, kuid isamaa - armastajad wäed sakslaste sissetunginud kolonni M u r e m õ i s a [= Murmuiža. *T.M.*] juures Wõnnu all ära ja lõid kogu waenlase armee taganema, mis lõpuks põgenemiseks muutus, nii et waenlane enne peatada ei saanud, kui Riia all, kus ta end kindlustas.” (Roht 1920: 35) Selline emotsionaalsus on nii käesolevat kui ka teisi algusaastate teoseid üheks omavahel siduvamaks jooneks. Ei ole vahet, kas kirjutab ilukirjanik, nagu Richard Roht, või sõjaväelane Johan Pitka – oma tundeid ei suudeta ega tahetagi varjata.

Vaatamata Eesti vägede vahvuse ja vapruse rõhutamisele ei võta R. Roht meie edukust sõjakäigus *Landeswehr*’i vastu mingi endastmõistetavusega. Eelkõige tänu Eesti väeosade hästi organiseeritud ja koordineeritud sõjategevusele ning luureandmetele suudeti sakslased taganema panna. Meie luuretegevust ja selle tähtsust võidu saavutamisel toonitatakse muide ka mitmes teises hilisemas teoses. (Vt. näiteks Pitka 1921: 209) *Landeswehr*’i lõpliku hävingu hoidis ära vaid liitlaste vaheerahu nõue: “Liitlaste wahleeastumine sundis meid sakslaste rahuettepanekut vastu wõtma, ilma et meile sellest rahust muud kasu oleks olnud, kui et sakslaste sõjakäik

*Kui 1988. aastal otsustati Eesti NSV raamatukogudest kaotada nn. erihoiud, siis otsustas “ametkondadevaheline komisjon” – ilmselt veel *piisava* julguse puudusel – ometi jätta vastava käskkirja lisa kohaselt erihoidu 43 raamatut, nende hulgas ka R. Rohu “Eesti – Wene sõja” – väga tõenäoliselt nimelt selle šokeeriva pildimaterjali pärast. (Vt. *Käskkiri / Lisa*. – [Väljaandja]: Eesti NSV Kultuuriministeerium. – Nr. 116. – Tallinn, 4. aprill 1988. – Masinakirjakoopia. – Lk. 3. – Trükiällkiri: *Ministri esimene asetäitja I. Moss.*)

seekord nurja sai aetud. Karistatud ei saanud sakslased mitte ..." (Roht 1920: 35) See kõik maksab hiljem kätte "Bermonditi sõjakäigu nime all": "Kuid selles, nagu ju öeldud, ei ole meie süüdi, vaid need, kes sakslasi meie eest peastsid." (Roht 1920: 36)

Pidades silmas varast ilmunisaastat, ei ole võimalik seda teost ei tervikuna ega ka *Landeswehr*'i sõja käsitlust selles lihtsalt ühekülgsest kiita või laita. Selle kompaktsus ja teatav tundeline pealiskaudsus on mõistetavad, kui arvestame, et teos on tõesti üks *esimesi katseid* täita Eesti Vabadussõja ajaloo tollast tühimikku, vahendades meile nii sõja-aegset kui ka vahetult sõjajärgset emotsionaalsust, millel oli kogu riigi ja rahva seisukohalt suur kasvatuslik tähendus. Kogu sõda ja Eesti ajaloolist võitu kirjeldati siin mitte ainult kirjaniku kujundlikust sulest pärineva *teksti*, vaid ka visualiseeriti võib-olla veelgi rohkem ülevate *piltide* läbi, mida oli 50.

1920. aastal ilmus ka Eduard Laamani esimene Vabadussõja-teemaline teos "Eesti lahkumine Vene riigist : 1917-1920". Autori nõndanimetatud läbimurdeteoseni "Eesti Vabadussõja poliitiline ajalugu" läheb veel 5 aastat. Käesolevat teost võib võtta kui eeltööd alles nimetatud tulevasele tööle – see, nagu autor ütleb, "... sisaldab üksikuid küsimusi Eesti välispoliitika sündimise loost." (Laaman 1920: 5) Oma eessõnas vabandab ta ühetaoliselt teiste tollaste ajaloolastega: "Ei materjali ega perspektiivi puudus ei luba veel täielikumaid kogupilte anda. See pole mu ülesanne. Ma katsun ainult läinud asjade sidemeid ja vahekordi selgitada, neis püsivaid jõudusid möödaminevatest lahutada." (Laaman 1920: 5) Juba 1920. aastal esitab E. Laaman küsimuse: "Mis edasi?" See on küsimus, mida teiste ajalookirjutajate puhul on raskem (kui üldse) täheldada, seda aga kindlasti mitte esimesel aastal pärast sõja lõppu. E. Laaman seob oma küsimuse selgesti *Eesti tulevikuga*, kuid viidates sellele, mis kasu võiks seejuures olla ... minevikku pööratud ajaloolasest: "Pärast äraarvamata vintsutusi ja võitlusi, kus rahva olemasolu ise kaalul seisnud, on Eesti lõpuks iseseisev. Mis edasi? Selle küsimuse peale vastamiseks oleks ka kõige shemaatilisem pilt viimastest aastatest oma jagu kasulik." (Laaman 1920: 5) Teised kõnelevad küll tulevikuplaanidest, aga ainult edaspidise *minevikukirjeldamise* mõttes.

Eduard Laamani stiil on rohkem talitsetud kui Richard Rohul. Mõnigaid väiksemaid mööndusi tehes võib ometi öelda, et teos on siiski rahvuslik. Näiteks tunnistab ta talitsetult, et sakslastel polnud algul üldsegi plaani ühe sõjakäiguga ka Eesti vallutada. Ta lausub: "Kurt Stavenhageni

broshüüris “Die eigene Scholle in der Baltenmark” (Greiner & Pfeiffer, Stuttgart, 1919 aprill) lhk. 3. seletatakse, et koloniseerimisele esialgu ainult Lätimaa tulevat.” (Laaman 1920: 103) Kuid tundeliselt rahvuslikku hoiakut markeerib silmapaistvalt näiteks järgnev fragment: “Ägedates lahingutes purustati Saksa väed ja löödi nad paaniliselt põgenema. Ka kindlustatud liinid ega “rauddiviisi” reservid ei aidanud. Iga Eesti sõdur tundis, et tal aastasadade rahvusline ülesanne täita. See maruhoogne pealetungimine Eestist Riia alla – sama teed, mida mööda 700 aasta eest sakslased sisse olid tunginud – sai viimase aja Ida-Euroopa ajaloos üheks tähtsamaks sündmuseks. Ta lõi Saksa tungi idasse tagasi. Eesti rahvas kasvas ühe hoobiga üleüldistunnistatud [?] jõuks, kes mitte üksnes Vene anarhiat, vaid ka Saksa militarismi suudab vaol hoida. Teist korda poole aasta jooksul – seekord juba täitsa vastuvaidlemata kombel – andis Eesti rahvas tunnistuse, et ta mitte paljas etnograafiline kogu ei ole.” (Laaman 1920: 105)

E. Laamanile on võit *Landeswehr*’i üle hoopis midagi rohkemat kui üks Vabadussõja episood! Ühena vähestest ajaloolastest on ta *Landeswehr*’i sõja peatüki piires leidnud ruumi juhtida tähelepanu ka Eesti enamlaste arvamusele: “Neile oli Eesti-Saksa sõda “lapsik ja kole veider tembutus” (Edasi, 21. juuni), “kodanline kometimäng”, “halenaljakas, jabur suurusehullustus” (Edasi, 22. juuni). Olid ju nad ise 1917/18 talvel õppinud sakstega palju alandlikumalt ümber käima. Seega olid nad oma kohta otsuse annud: rahvuslistel kretiinidel, “Eesti tibladel” ei ole osa Eesti rahva suurematest silmapilkudest.” (Laaman 1920: 105) Ka kuulub tal *Landeswehr*’i sõja käsitusse nn. Bermondti avantüür (vt. Laaman 1920: 105-106.), mida ka näiteks R. Roht *Landeswehr*’i sõja jätkuna käsitleb. (Vt. Roht 1920: 36.)

3. Viljakaim aasta (1921)

1921. aasta oli eelnevaist juba viljakam, sest Eesti Vabadussõja teemal või sellesse puutuvalt ilmus lausa viis teost: Johannes Poopuu “Sõda Landeswehriga”, Johan Pitka “Minu mälestused”, eelmainitud Mart Tuiski jt. toimetatud “Eesti rahvaväe 9. jalaväe polk” ja Mihkel Kampmanni “Eesti ajalugu : Piltide kujul algkoolidele” (2. trükk 1921, 3. ja 4. trükk 1924 ja 1927). Viiendana ilmus midagi jälle Jaan Sootsi sulest, nimelt “Mälestused rahutegemisest ja Tartu Eesti = Wene konwerentsilt”, kuid need ei puuduta *Landeswehr*’i sõja sündmusi.

Erilisim on neist kindlasti Johannes Poopuu “Sõda Landeswehriga”. See on ja jääb ka ainukeseks ainult *Landeswehr*’i sõda käsitlevaks teoseks vaatlusalases vahemikus 1919-1925. Lisana on sel kaasas kaks kaarti: 1) *Landesvehri sõja kaart* ja 2) *Landeswehri sõja Riia operatsioonide kaart*. Kõnealusele teosele lisavad erilist ka Johannes Poopuu eluaastad. Teose ilmumise ajal on ta veel noor mees, 35-aastane. Surebki vaid 43-aastasena. Oma surma-aastal 1929 jõuab ta koos Jüri Andrelleriaga veel välja anda sariteose “Soomusrongide diiviis Wabadussõjas” 2. osa “Võitlused piiridel”. Arvatavasti J. Poopuu varase surma tõttu jäigi ilmumata siinkirjutaja jaoks tähtsaim – sarja 3. osa pealkirjaga “Sõda *Landeswehr*’iga”, mille käsikiri on õnneks siiski säilinud ja ootab ilmumist. (Vt. Rosenthal 2009: 6.) Tõenäoliselt kujutab käsikiri endast siinkohal kõne all oleva samapealkirjalise teose põhjalikult ümbertöötatud ja täiendatud versiooni. Seda kõike arvestades muutub Johannes Poopuu teiste autoritega võrreldes üheks viljakamaks Eesti Vabadussõja ajaloolaseks. Kuid et pole kahtlust, et “Sõda Landeswehriga” on suurelt osalt koostatud isiklike mälestuste põhjal, siis tuleb teost käsitleda ja hinnata erilise kriitilisusega. Seda tarvidust on hästi iseloomustanud Aigi Rahi-Tamm oma artiklis “Nõukogude repressioonide uurimisest Eestis”, väites, et: “Kahtlemata ongi sündmuste vahetute tunnistajate talletatud informatsiooni väärtus erisugune”, kuid seejuures lisades, et: “Samas on meie ajaloos palju sündmusi, millega pole kaasnenud olulist dokumentatsiooni ning mida pole võimalik ilma selles osalenute mälestusteta jäädvustada.” (Vt. Rahi-Tamm 2007: 54.) Iseasi on muidugi küsimus, mis allikaid J. Poopuu realselt oma kirjatöös kasutas – isiklikku päevikut, dokumente või siiski päevaraamatuid? Selliste teoste puhul tuleb alati kindlasti arvestada ka autori teatava erapooliku emotsionaalse suhtumisega oma “ainesse” – ning eriti siis, kui teose on kirja pannud sõjaväelane.

Esimesest tekstileheküljest peale on teoses tunda vaenu sakslaste ja sakste vastu. Seoses Saksa okupatsiooni ja ilmasõja lõppemisega öeldakse Balti parunite kohta: “Nende laul oli lauldud.” (Poopuu 1921: 3) Võrreldes mitme eelmise ja ka alles tulevaste teoste autoritega pole J. Poopuu vaevunud seletama oma raamatu eesmärki, alustades “Eellugudega”, s.t. Balti parunite seisukohalt *Landeswehr*’i sõjale eelnenud oluliste sündmuste lihtsa esitusega. Põhiliselt on tähelepanu alla võetud – nagu arusaadavalt teisteski Vabadussõja-käsitlustes – Eesti väeosade tegutsemine. Läti olukordadele pole samuti rohkem tähelepanu pööratud kui teistes samalaadsetes teostes. Autor mainib jällegi sääraseid põhimõtteliselt üldtuntud fakte nagu Läti ajutise valitsuse laialiajamist Liibavis, peaminister Ulmanise põgenemist Inglise sõjalaevale ja kirikuõpetaja Niedra peaministriks panemist. Esituse teatavat ühepalgelisust korvab üpris eriline ja elav sõnakasutus. Selle kohta tekstinäide: “Wõnnu jaam kubiseb sõjawäelastest. Kõik käiwad kui peata kanad edasi-tagasi. Meie soomusrongi nähes jookseb Läti brigaadiülem polkownik Semitan ühes staabiülem polkownik Osoliga meie soomusrongide diwiisi staabiülem juure, kes parajasti rongilt maha astub, kaelustab teda ja nimetab teda päästjaks, sest sakslased ei tahta enam sõna kuulda, muud kui tormata edasi.” (Poopuu 1921: 9) Lisaks näitab J. Poopuu, et eestlased polnud sõjas mingid naljanumbrid, äratades isegi sakslastes huvi Eesti relvastuse vastu: “Wahepeal roniwad ka sakslased rongilt maha ja wahiwad uudishimulikult meie kuulsat “Rasputinit”, keda soomusrongide isa meile kinkis. (“Rasputin” – meresuurtükk, sel korral soomusrong nr. 2 küljes). Seda “Rasputinit” sai Landeswehr pärastpoole nii mõnigi kord maitsta.” (Poopuu 1921: 9, vt. Lisa 2: Fotod.) Autor rõhutab, et *Landeswehr*’i, s.t. Balti parunite missiooniks ei olnud mitte võitlus enamlaste vastu, vaid “südamesoov” Eestimaale tungida, et “Eestit ja Lätimaad uuesti orjastada”. (Vt. Poopuu 1921: 14.) Ta tsiteerib *Landeswehr*’i ohvitseri, kelle nimi jääb mingil põhjusel nimetamata, kuid sellegipärast võtab see hästi kokku sakslaste nägemuse eestlaste vägedest: “Eesti sõjawägi jätab äärmiselt koomilise mulje. See on loll kari pool komödiantisid, kes siiski tahab olla kui tulewane maad juhtiv rahwas. Meie sõjawägi jätab hea mulje, ja meie mängime, ma usun, oma osa hästi, olgugi et meie arw wäiksem.” (Poopuu 1921: 15). Ehkki pole teada, kelle päevaraamatust või mälestustest see tsitaat pärineb, ei ole põhjust seda ka väljamõeldiseks pidada, sest *Landeswehr*’i sõdijate selline ülbe suhtumine Eesti vägedesse oli laiemale üldusele tavaliselt teada. Sellepärast võib J. Poopuu käsitlust lugedes kohata piisavalt mahlakaid *Landeswehr*’i pihta käivaid ütlemissi, mis tollast aega silmas pidades olid arvatavasti veel tagantjärelegi õige olulised lugejas sakslaste- ja sakstevastase meelsuse

süvendamiseks. Autor salvab *landeswehr*’lasi üleolevalt: “Nad waesekesed ei teadnud veel, mis tähendab Eesti soomusrong.” (Poopuu 1921: 16)

Eriti kriitilise pilguga peaks suhtuma arvudesse, mis käivad *Landeswehr*’i suuruse, kaotuste ja muudegi näitajate kohta. Need on algusest peale täiesti ebareaalsed, nii et on isegi mõttetu hakata neid siinkohal ümber lükkama. Lahingus Amata silla juures olevat *Landeswehr* kaotanud mitusada meest, lahingus Võnnu külje all olevat väljale jäetud suisa peale neljasaja surnukeha, lisaks olla meelelahutuseks maha lastud 25 Võnnu koolipoissi. (Vt. Poopuu 1921: 21.) 20. juuniks olla *Landeswehr*’i vägi koos R. von der Goltzi “raudse diviisiga” (= Rauddiviis) kasvanud 27-28 tuhande meheni. (Vt. Poopuu 1921: 39.) August Traksmaa seevastu näitab oma “Lühikeses Vabadussõja ajaloo” *Landeswehr*’i suuruseks 19. juunil kõigest 5200 meest! (Vt. Traksmaa 1939: 156.)

Seoses sellega, et 1. juulil nurjus “Riia väravatel” katse üle võtta Skragge silda, kirjutab J. Poopuu: “Meie ettevõtte läks täiesti nurja. Suured kaotused olid asjatud. Ja need peaaegselt selle läbi, et Landeswehri seisukohtade üle igasugused teated puudusid ehk sagedasti ebateated anti. Selle üle raporteeriti ametlikult.” (Poopuu 1921: 56) Seegi väide ei näi olevat tõepärane, minnes vastuollu Johan Pitka vastavate kirjeldustega “Minu mälestuste” peatükis “Sõda Landeswehriga”, milles ta spetsiaalselt rõhutab luurajate head tegevust. (Vt. Pitka 1921: 209 / 1993: 172.) Meeles tuleb siiski pidada tõsiasja, et peatse aseadmirali laevastik korraldas luuret iseseisvalt ning maaväeüksused ei pruukinud sama “tublid” olla. Kuid lugedes J. Poopuu ja J. Pitka teoseid, võib lugejaile siiski taoline ebakõla silma jääda. Seejuures piirdub J. Poopuu oma peatükis “Wõitlused Riia väravatel. Meie laevastik pommitab Riiga” pealkirjale vaatamata Eesti laevastiku osal vaid pelgalt ühe lausega: “Meie laevastik tungis aseadmiraal Pitka juhatusel Düüna jõesuhu, hävitas sealsed patareid ja kindlustused, ning hakkas Riia sildasid pommitama.” (Poopuu 1921: 56) Selge, et laevastiku roll oli Riia saatuse seisukohalt võrratult suurem. Poopuu on seda rolli tahtlikult või tahtmatult tugevasti alahinnanud.

Seejuures peab tunnistama, et on raske leida teist teost, mille autor oleks oma pettumust *Landeswehr*’is nii süngelt ja tundlikult väljendanud, kui tegi seda J. Poopuu, pidades silmas näiteks sakslaste jultumust kujutada *Landeswehr*’i sõda ... Eesti-Läti sõjana. (Vt. Poopuu 1921:

34). Või peatükki pealkirjaga: “Landeswehr valetab kogu ilmale, et meie enamlased oleme”. (Poopuu 1921: 32) Selle teose on autor silmanähtavalt kokku seadnud oma isiklikult ja vahetult kogetu positsioonilt, täites nii kogutud materjalis kui ka mälus leiduvaid “lünki” tagantjärele vabalt ja ettekujutuslikult. Selles stiilis koostatud teose taga ei seisa mingeid komisjone, nagu seda võib täheldada nn. ametlike ajalugude puhul, see on ühe mehe teos.

Johan Pitka “Minu mälestused suure ilmasõja algusest Eesti vabadussõja lõpuni” erinevad J. Poopuu omadest peaaegu nagu päev ja öö. Seda kõigepealt muidugi autori elulooliste seikade ja isiksuslike omaduste pärast. J. Pitka oli merd sõitnud, teeninud tüürimehe ja kaugsõidukaptenina, oli aidanud rajada Eesti oma sõjaväge. Vabadussõda alustas ta sellega, et realiseeris tekkinud idee ehitada Eestile oma soomusrongid, jõudes sõja keskel juba mereväega Riia alla. Võrreldes J. Poopuu esitusega, milles on laevastiku abile *Landeswehr*’i sõja tulemuslikul lõpetamisel, nagu mäletame, pühendatud üks lause, siis on peatükk “Sõda Landeswehriga” J. Pitka mälestustes ses suhtes muidugi tunduvalt mahukam, sisukam ja võrratult täpsem. “Arvestades suurt täpsust lahinguepisoodide kirjeldamisel on tõenäoline, et selle koostamisel ei tuginenud ta ainult mälule, vaid kasutas ka sõjalaevade lahingutegevuse-aegseid laevapäevikuid.” (Õun 1993: 8) Tegu on tõesti korralikult dateeritud täpse ülevaatega lahingutegevusest, mis omakorda sünnitab usaldusväarsuse kogu esituse ja käsitlemise suhtes, mida J. Poopuu oma kohta kahjuks öelda ei saanud.

Eesti merevägi sekkub *Landeswehr*’i sõtta faktiliselt 21. juunil seoses kindral J. Laidoneri palvega saata Liivi lahele üks sõjalaev (vt. Pitka 1921: 196; vt. ka Pitka 1993: 162). Reaalselt sekkuti sõtta veelgi hiljem, alles 29. juunil, kui “Tasuja” avas esimest korda tule vaenlase patareide pihta Koiva jõe suudme lähedal. (Vt. Pitka 1921: 197; vt. ka Pitka 1993: 163.) J. Pitka tegevusest jääb väga hea organiseerituse mulje. Mees suutis isegi sõjaliselt keerulises situatsioonis huumorisoont hoida. Üks näide: “Kui meie selles järjekorras pikkamisi traalerite järele edasi liikusime, sain Riias järgmise [saksakeelse – *T.M.*] radiogrammi: “See on Eesti keelde tõlgitud: “Merejõudude juhatajale Riia lahes. Riias on sõjaseisukord. Dünamünde kõvasti sõjariistus, sissesõidu soovi avaldamine tarvilik, sest ainult valitsuse nõusolemisega annab Saksa ülemjuhatus luba sisse sõita. Riia kuberner.” Selle lahke teate jätsin muidugi tähelepanemata ja liikusime rahulikult Dünamünde sihis edasi.” (Pitka 1921: 198; vt. ka Pitka 1993: 163.) Johan

Pitkat iseloomustab talitsetus, ta ei alahinda vastast. On ka selge, et pelgalt mälu järgi seda kõike kokku ei kirjuta, seda tunnistab igasuguste arvude, sh. ka täpsete kella-aegade ja muude detailide rohkus. Samuti võib väita, et käesolevas teoses ilmneb Eesti mereväe roll *Landeswehr*’i sõjas ehk kõige paremini. Seisnes see oma panuse andmises sõjategevuse üldisse koordineerimisse ning maavägede väga tõhusas toetamises merelt. Aseadmiral Johan Pitka ei hoia tagasi kiitusega oma *soomustatud* laevadele, nagu ka tublidele laevameeskondadele. Seejuures talitseb ta ennast vaenlastegi, s.t. sakslaste ja sakste suhtes, võttes kokku kõige põhilisema: “See oli terves Vabadussõjas minul kõige õnnelikum operatsioon. [...] Ohvitseride ja meeskondade vaimustus oli suur, meeleolu kõrge, julgus ja vahvus haruldane, distsipliin eeskujuline. Ühine tunne ja püüd hävitada meie rahva verivaenlast, kes aastasadu meie esivanemaid vägistanud, valdas meid kõiki, nii et meie mingisuguse hädaohu eest tagasi ei hoidnud – meie ei tundnud hädaohtu üleüldse. Ja tõesti – meie olime hästi soomustatud, sest ühtegi kaotust meil ei olnud.” (Pitka 1921: 211; vt. ka Pitka 1993: 174.) Selle käsitluse lõpetuseks seda, et hiljem on Eesti mereväe osa Vabadussõjas käsitletud ka Aleksander Varma koostatud kogumikus “Merevägi vabadussõjas”. (Vt. Merevägi ... 1926.)

“Eesti rahvaväe 9. jalaväe polk”, mille on “korraldanud” ehk siis kokku seadnud ja toimetanud “kommisjon” koosseisus alamkaptenid Mart Tuisk, Johan Tomson (hilisem Juhan Toomsar) ja Kristov Maasik. 9. polgu ajalugu hõlmab ajavahemikku 16. jaanuarist 1919 1. jaanuarini 1921, mille sisse mahub ideaalselt ka *Landeswehr*’i sõda. Teosega jätkatakse Eesti Wabariigi aegset trendi täita Eesti Vabadussõja ajalookirjutuse tühimikke ja lünki *sõjaministri käsul*. Eessõnas on selgesti öeldud: “Käesolev raamat on kokku seatud sõjaministri käsul 9. jalaväepolgu sõja-päevaraamatu põhjal. Teda on korraldanud polgu ülema poolt määratud kommisjon kuuajalise tähtaja kestes. Raamat pidi juba aasta algul ilmuma, et vabaduse sõjasse puutuv materjaal värskemalt ja kiiremalt jõuaks lugeja lauale. Kommisjonist mitteolenevatel põhjustel on ilmumine viibinud terve aasta.” (Eesti rahvaväe ... 1921: 14) Kirjeldatakse ja põhjendatakse puudusi: “Kommisjon oli sunnitud tööd väga lühikese ajaga lõpetama. Sellepärast ei jõudnud tema materjaali põhjalikult läbi töötada. Kirjatöös tunduvad veel selgesti kaevikus kirjutatud päevaraamatu stiil ja kuju. Paljude sündmuste kohta puudusid igakülgsed andmed, mis raskendas kirjeldamist ja õiglast hindamist. Paiguti on väiksemad sündmused võrdlemisi põhjalikumalt kirjeldatud, kui teisel suurema tähtsusega sündmused, mis jällegi seletatav andmete puudulikkusega.” (Eesti rahvaväe ... 1921: 14) Kokkuvõtteks tunnistab komisjon enesekriitiliselt:

“Puudub teaduslik — ajalooline vaatekoht.” (Eesti rahvaväe ... 1921: 14) Ning teatab tagasihoidlikult: “Kommisjon on rahuldatud, kui võetakse „9. jalaväe polk” mälestusraamatuna ja ajaloolise materjaalina”. (Eesti rahvaväe ... 1921: 14.) Kõnealuse 9. jalaväe polgu eelkäijaks oli Pärnu kaitsepataljon. Autorite endi sõnul polnud 9. polk *Landeswehr*’i sõja algusajaks veel täiesti valmis, kuid tundub, et siiski võitlusvõimeline, mida tõendab *Landeswehr*’i sõja edasine käik. (Vt. Eesti rahvaväe ... 1921: 61-111 ehk pt. 3-13.)

„Vaevalt olid lahingud punastega Lätimaal lõppenud 1919. a. maikuul, kui Riia poolt hakkasid tulema teated Landesvehri kahtlase ülespidamise kohta.” (Eesti rahvaväe ... 1921: 61) Lätimaal valitsenud sõjalist olukorda on üksikasjalikumalt eritletud peatükis “Landesvehri ootel”. Seal ristusid erinevate jõudude üpris polariseerunud huvid: Saksamaa, Venemaa ja Lätimaa omavahelisis võitlusis mandril osutub vähehaaval otsustavaks Balti parunite *Landeswehr*’ija Eesti vägede vaheline võitlus. “Tagurlistele” parunitele polnud meeldinud Eesti demokraatlik kord, seejuures eriti uus maaseadus. Kui luhtuvad ka lootused Läti valitsuselt maad saada, siis paistab, et etteotsa määratud R. von der Goltz suudaks vahest ellu viia Saksamaa valitsuse viimase lootuse kaugel Kuramaal monarhia kehtestada. Eesti väed jõuavad Lätimaa pinnale ja jäävad sinna nimelt *Landeswehr*’ist lähtuva ohu tõttu – ning seda täiesti seaduslikult. Eriliselt tõstetakse 9. jalaväepolgu ajalooraamatus esile Lemsalu lahingut, millel on ajalooline tähendus – seda nii selle ühe polgu kui ka *Landeswehr*’i ja kogu Eesti Vabadussõja ajaloos. Lemsalu võit hävitas *Landeswehr*’i eeskätt moraalselt, 9. polgule oli see aga esimene võit. Loeme: “Lemsalu suurem tähtsus seisab aga selles, et see oli aastasadade järele esimene meie võit sakslaste üle. Sellepärast oli tema moraalne mõju kui võrd ülendav meile, sedavõrd halvem ja hävitav vastasele. Järsu meeleolu langemist peavad landesvehri juhid ise operatsiooni ebaõnnestamise peapõhjuseks. Lemsalu lahingul on ajalooline tähtsus.” (Eesti rahvaväe ... 1921: 77)

Eesti mereväe ehk laevastiku tegevust, mis oli eespool kõne all J. Pitka mälestuste puhul, mainitakse “Eesti rahvaväe 9. jalaväe polgu” ajaloos vaid paari lausega. (Vt. Eesti rahvaväe ... 1921: 91/98 – Minu toonitus. T.M.) Lisaks nenditakse ka seda, et vaherahu oli selgelt – mida rõhutatakse ka rohketes teistes Vabadussõja ajalugu käsitlevates tollastes kirjatöödes! – liitlaste poolt peale surutud. Seoses selle vaherahuga on ühe levinuma ja suurt tuska valmistanud nüansina käesolevaski teoses mainitud Eesti vägede mittelaskmist Riiga. Selle 1919. aasta 6.

juuli kohta loeme: “Samal õhtul lagunes linnas jutt laiali, et Eesti sõjaväed Riiga marsivad. Uulitsad olid inimesi täis ja Eesti kangelasi oodati lilledega. Kuid ootajad said petta.” (Eesti rahvaväe ... 1921: 104) Rahvusromantilisi tunde puhanguid on sellesegi polgu sõja-päevaraamatu alusel koostatud teosesse läbivalt pikitud. Näiteks: “Enne lahinguid näis võimata olevat, et meie jõuame oma õpetamata ja halvasti varustatud sõduritega hästi varustatud ning vilunud Saksa väele vastu panna. Võidust ei juletud unistadagi. Kui meie aga siiski võitsime, siis oli peateguriks siin ajalooline viha parunite vastu ja selle tagajärjel kirjeldamata vaimustus. Mõnda välja elu ja surma peale. Põrgutuli kuulipritsidelt ei olnud võimas meie sõdureid kohutama.” (Eesti rahvaväe ... 1921: 100)

Üllatuslikult võib leida teosest ka tunnistusi Eesti vägede ülekohtust Lätimaa kohalike elanike suhtes. Midagi sellist pole ühestki teisest teosest siiani õnnestunud leida. Seda pole siiski üles puhutud, kinnitades: “Võidujoovastuses tehti ka elanikkudele mõndagi ülekohtu. Õnneks olid need aga üksikud juhtumised.” (Eesti rahvaväe ... 1921: 61). Kindlasti polnud Eesti väed mingiks sõjapidamise musternäidiseks, seda eriti olukorras, kus tunti end lätlaste ees võitjana. (Vt. Eesti rahvaväe ... 1921: 61.) Et mainitud oli “üksikuid juhtumisi”, siis võib tegu olla asjade eos lämmatamisega, sest nimetatud on “kohalikke elanikke”, seega eeskätt lätlasi. See ei käi sakslaste kohta. Näiteks tunnistatakse – küll teatud kahetsusega – kahe saksa luuraja hukkamist: “Peringelis võttis meie luurajatesalk kaks salakuulajat-parunit kinni. Üks neist oli Ettaku mõisaomanik leitnant Beyle, okupatsiooniaegne Pärnu linna komandant. Nad olid Riist siia tulnud. Kaasas oli neil mitu püssi. Kinnivõtmise juures hakkasid nemad vastu ja lasksid meie luurajate peale. Järgmisel päeval lasti need kaks parunit sõjaväljakohu otsuse põhjal Lemsalu komandandi poolt maha.” (Eesti rahvaväe ... 1921: 67). Rõhutades puudulikku sidet üksuste vahel, mainitakse ka 5. ja 8. roodu vahelist tulevahetust, mille tagajärjel hukkab ka üks reamees. (Eesti rahvaväe ... 1921: 75)

Kui *Landeswehr*’i sõja käsitlusi iseloomustab enamasti see, et nn. ühiskondlikule arvamusele Lätis üldse ja lätlaste suhtumisele eestlaste rolli selles sõjas eriti suurt tähelepanu ei pöörata ega ruumi anta, siis peetakse käesolevas teoses seda siiski vajalikuks teha. Toogem selle kohta näiteks üks fragment: “Mida sügavamale Lätimaa sisse, seda suurema vaimustusega võtsid elanikud meie vägesid vastu. Oli ju siin parunite võim pikemalt püsinud ja sügavamaid jälgi

järele jätanud. [...] Intelligentsetes ringkondades tunnustati avalikult: eestlased on lätlastest energilisemad ja ühemeelsemad; see võimaldas raske ülesande täitmise naabrite aitamises. Ei suudetud varjata ka haavamise tunnet – arvuliselt suurem Läti rahvas pidi end alandama vähema naabri ees. Siiski oleks nähtud jõukamates ringkondades, et meie väed pikemalt Lätimaal püsiksid ja rahu kindlustada aitaksid. Puudus usk oma vägedesse, kelle punasust kardeti.“ (Eesti rahvaväe ... 921: 101)

Oma 334 leheküljega on käesolev teos vaadeldavail algusaastail (1919-1925) mahukaim, pühendades üksnes lahinguile *Landeswehr*’iga ligikaudu poolsadalehekülge, kõnelemata pildi- ja kaardimaterjalist. Tegu on suhteliselt detailsete lahingukäsitlustega, mis on 9. jalaväepolgu sõjapävaraamatu ja kirjalike mälestuste põhjal “kommisjoni” poolt trükki toimetatud.

Mihkel Kampmanni (hiljem Kampmaa) 1921. aasta Eesti ajaloo õpikut algkoolidele (vt. Kampmann 1921) võib pidada aktuaalselt uudseks sellepolest, et teadaolevalt on esimest korda kätketud kooliõpikusse ka Eesti Vabadussõda ja selle eraldi peatükina “Sõda “Balti maakaitsega””, mis – tõsi – haarab enda alla vaevalt ühe lehekülje, olles seega üks lühemaist tollal (1919-1925) ilmunud ülevaateist üldse. Kuid siiski midagi! Kompaktne ülevaade ei sisalda ühtegi kuupäeva. Esile on tõstetud Muremõisa lahingut, millega peatati *Landeswehr*’i edasitung ning ta taganema sunniti. Võetakse endale au Lätimaa vabastamise eest: “Nii sai Eesti vabariik ka oma naabrite lätlaste vabastajaks enamluse hirmuvalitsuse alt.” (Kampmann 1921: 178) On öeldud: “*Landeswehr*’i küll kardeti, kuid samas vihati enamlusest rohkem.” (Kampmann 1921: 178) Tekst on konkreetne ja lühike – nagu ka *Landeswehr*’i sõda ise.

4. Madalseisu-aastad (1922-1924)

1922. aastal ilmus kaks teost, mis puudutavad ka *Landeswehr*’i sõda: Jakob Albrehti “Leheküljed vabadussõjast : Kirjeldused ja mälestused Eesti vabadusvõitlusest” ja Adolf Aalbergi koostatud “5-da jalaväe polgu lühikene ajalugu 21. novembrist 1918. a. kuni 1. aprillini 1922. a”.

Jakob Albreht (hiljem Aunver), koguteose koostaja ja üks selle peamisi autoreid, polnud mitte sõjaväelane, vaid tegelikult maailmasõjas ja Vabadussõjas osalenud vaimulik, olles küll sõja eel alles üliõpilane. Töötas ta seejuures ka “Postimehe” rindekirjasaatjana. J. Albreht *Landeswehr*’i sõda omaette peatükina ei käsitle. Koguteos on võrdlemisi üldine, sisaldades järjekordselt tagasihoidlikult vabandava eessõna, nagu oleme neid eespoolgi kohanud: “See kogu on õieti nende sündmuste ja lahingute kirjeldusena kavatsatud, mis autor kaasa elanud ehk mille kohta viimasel tarvilikud andmed ja materjal käepärast on olnud.” (Albreht 1922: 1) *Landeswehr*’i sõja kohta võib lühemalt lugeda peatükist “Eesti Baltimere sõjalaevastik vabadussõjas” ja pikemalt peatükist “Kolmas jalaväe diviis”. Nimetatud Eesti diviis oli põhiliseks Põhja-Lätis tegutsevaks väeüksuseks. Selles peatükis esitatakse ka arvamine, et sõda Saksa *Landeswehr*’i vastu üldiselt või vähemalt esialgu *ei oodatudki*. (Vt. Albreht 1922: 103.) – Tuletagem siin vahepeal siiski meelde, et teoses “Eesti rahvaväe 9. jalaväe polk” leidis terve peatükk pealkirjaga “Landesvehri ootel”. – Siiski tärkavat “... 700-aastane hirm ning kartus härra raudse kepi pärast ja ühtlasi ka põlgtus, otsatu viha ...” (Albreht 1922:103). Nõnda jätkub sellessegi teosesse rahvusromantiliselt tundelist stiili. *Landeswehr* on tülinorijaks pooleks. (Vt. Albreht 1922: 103.) Meie väed aga näitavad üles enesekindlust: “Ainult üks kindel teadmine ning tahtmine valdas kindral Põdderit ning polk. Reeki ja ühes nendega kogu 3. diviisi ning see oli – Landeswehr peab hävitatud ning purustatud saama, teist pääseteed Eesti rahval oma malevaga pole.” (Albreht 1922: 104) *Landeswehr* oli tulnud Eesti rahvast orjastama. (Vt. Albreht 1922: 104.)

Kui muidu on ajalooteostes hinnatud Eesti vägede ja väejuhtide vahvust üldiselt, siis J. Albreht võtab oma südameasjaks peatuda ka 3. diviisi tähtsamatel juhtidel, tänu kelle otsustusekindlusele üldse suudeti oma igipõlisest vastasest jagu saada. Jakob Albrehtil olid vaimulikuna ilmselgelt teistsugused väärtuselised prioriteedid ja teistsugune moraal kui näiteks elukutselisel kaadriohvitseril Jaan Sootsil.

Vabadussõjas mitut erinevat väeosa juhtinud, kuid *Landeswehr*'i sõjas mitteosalenud kapten (hiljem kolonel) Adolf Aalbergi (Albre) "5-da jalaväe polgu lühikene ajalugu 21. novembrist 1918. a. kuni 1. aprillini 1922. a" on "lühikene" muidugi esituse lühiduse pärast, kuna sisuliselt on tegemist polgu ligikaudu 3,5-aastase ajalooga. See aeg mahutub ühe brošüüri 18 leheküljele, mis jääb kaugelt maha peatses tulevikus eestlase raamaturiulile ilmuvaist Eesti ajaloo mahukaist üksik- ja üldkäsitlusist. Brošüüril puudub eessõna, alustatakse ettevalmistavalt Kaitseliidu loomise mõtteist veel Saksa okupatsiooni ajal, sest 5. jalaväepolk formeeritakse 21. novembril 1918 Virumaa Kaitseliidu alusel. (Vt. Aalberg 1922: 4.) Polk tegutseb Viru rindel Narva sihil, kuid olukorra muutudes 1919. aasta märtsis-aprillis viiakse polk üle Lõuna väerindele (vt. Aalberg 1922: 7), kus ta lööb laiali Eesti kommunistliku diviisi. Sellest Eesti kütidiviisist võib muide lugeda selle komissari Aleksander Jea jt. koostatud kogumikust "Eesti diwiis" (Leningrad, 1924). Kuigi 5. polk ise kui säärane *Landeswehr*'i vastu kordagi välja ei astunud, siis vägede ümberformeerimise tõttu sõjaministri päevakäsu põhjal 21. juunist 1921 kuulub polgu koosseisu ka Kalevi pataljon, kes teadupärast lõi kaasa ka *Landeswehr*'i sõjas.. Kalevlasi võis leida peaaegu igalt selle sõja rindelt ja lahingust. (Vt. Aalberg 1922: 9-10.) Nende võitlusi sakslastega käsitletakse lühikeses lõigus, mis kirjeldab üht suurte kaotuste tõttu traagilist lahingut: "21 juunil astusid Kalewlased Bihkwast Landeswehri vastu. 22. juunil oli sakslastega Skangaļi mõisa juures werine lahing, kus Kalewlased kaotasid surnuid, haawatuid ja põrutuid kokku 58 meest. Waenlast tagaajades jõudsid Kalewlased kuni Skragge sillani, kus jõest üleminekut ette valmistati, kuid 3 juulil kuulutati sakslastega waherahu välja, nii jäi Riia linn Eesti vägede poolt võtmata." (Aalberg 1922: 12) See teos on teistega võrreldes vägagi vaos hoitud. Esitus on stiili poolest ühtne ja konkreetne, tundetoon talitsetud. Kuid arusaadavalt on surnute, haavatute ja põrutatute ühte patta panemisega raske hinnata kalevlaste tegelikke kaotusi. Õnneks on küll säilinud hukkunute nimekirjad, mis tänapäeval aitavad reaalseid kaotusi hinnata võrdluses teiste üksuste kaotustega teistes lahingutes. Kuid see tähendab, et isegi esmakordsel lahingukirjelduse lugemisel tuleks alati skeptiliselt säilitada kriitikameel. Märgitagu ka seda, et Kalevi pataljoni koosseisu kuulus omakorda veel *Scouts rood*. (Vt. Aalberg 1922: 15.) "Suuwel, kui teised löögi osad Landeswehri tegewuses olid, kaitses Scouts pataljon laial väerinnal mööda Welikaja jõge kodumaad, uue enamlaste sissewalgumise eest." (Aalberg 1922: 16)

1923. aasta kohta peab ütlema, et tol aastal ei ilmunud teadaolevalt ühtki väljaannet Vabadussõja kohta, mis oleks tervenisti või siis ositi oluliselt käsitletud ka *Landeswehr*’i sõda. Ilmus küll monograafilise sarja “Soomusrongide diwiis wabadussõjas” I köide – Eduard Laamani poolt kokku seatud “Punawäe sissetungimine ja väljatõrjumine”, kuid sellega ei jõutud *Landeswehr*’i sõja käsitlemiseni. Sedasama võib muide öelda ka sarja II köite, J. Poopuu ja J. Andrelleri teose “Wõitlused piiridel” kohta, mis jõudis ilmumiseni alles 1929. aastal. Selle II köite viimasel leheküljel on kirjastaja küll teatanud, et trükist on ilmmas sarja III köide “Sõda Landeswehriga” (vt. Poopuu ja Andreller 1929: 208), kuid see ei ole siiani trükki jõudnud. Oleme sellest lähemalt kõnelnud juba 1921. aasta *Landeswehr*’i sõja alast kirjandust vaadeldes seoses J. Poopuu selleteemalise varasema teosega – vt. lk. 15. Edasi peab ütlema, et samuti ei puuduta *Landeswehr*’i sõda ei ajalises ega ka geograafilises mõttes Alfred Vaga “Viru väerind Vabadussõjas”. Kolmas 1923 ilmunud teos, A. Birki jt. mälestustest koostatud “Iseseiswuse tuleku päewilt : Mälestused” (vt. Iseseiswuse ... 1921) käsitleb eelkõige Eesti riigi rajamise algusaegu poliitikategelaste silme läbi. *Landeswehr*’i sõda selles ei puudutata.

Ka 1924. aasta pole eelmisest viljakam. Ilmub Mihkel Kampmanni õpiku “Eesti ajalugu” (1921) kordustrükk. Teist teost, Leningradis ilmunud Aleksander Jea jt koostatud kogumikku “Eesti diwiis” oleme juba maininud 1922. aasta käsitlusi vaadeldes. Ainsa Vabadussõda puudutava väljaandena ilmub Langenud sõdurite haudade korraldava komisjoni poolt “Eesti Wabadussõjas langend kodukaitsjate mälestussammas Pärnus”, millega ajalooliselt seostub 9. jalaväepolk, kelle eelkäijaks mäletamisi oli Pärnu kaitsepataljon. (Vt. lk. 13-14.) – LSHK komisjoni raamat piirdub *Landeswehr*’i mainimisega vaid ühes kohas: “... kui Pärnus 9 jalawäe polgu wõidupüha pühitseti, puhul, mil see wõidukas wäeosa Landeswehri wäerinnalt Pärnu saabus, pani kapten Raudwere mälestussamba mõtte uuesti liikvele. Omas lauakõnes tähendas ta muuseas: ilusamaks, suurimaks ja pühamaks kohustuseks olgu meile langend kangelaste mälestuse eest hoolitsemine ja neile tänutäheks peab kerkima wääriline mälestussammas langenute haudadele Pärnus.” (Eesti Wabadussõjas langend ... 1924: 8) Teos on mõeldud ennekõike austusavaldusteks ja tänutäheks mälestussamba rajajatele, hukkunutele, annetajatele. 1928. aastal ilmub muide seesugune, kuid mahukam väljaanne Eduard Ahase sulest, millel pealkirjaks “Vabadussõja kangelaste mälestussambad” (Vt. Ahas 1928).

5. Murdeaasta (1925)

Esimeseks 1925. aastal ilmunud käsitlusaluseks raamatuks on Tartu poeglaste reaalgümnaasiumi ajaloo, kodaniku- ja majandusteaduse õpetaja Johannes Adamsoni õpik “Eesti ajalugu : Rahvakoolidele”. Sellegi autori puhul pole enam tegemist sõjaväelise taustaga inimesega. Kuid toonitada tuleks kaht eluloolist seika: 1913 lõpetas J. Adamson Tartu Ülikooli ajalookandidaadi kraadiga, olles 1925. aastast alates Tartu Ülikoolis ametis ajaloo metoodika õpetajana. Tähtis on ka mainida, et ega ta sõjaväeteenistusestki pääsenud – aastail 1914-1917 võttis ta maailmasõjast osa ohvitserina.

Õpetajana ei lasku J. Adamson muidugi sakslaste *kontrollimatusse* difamatsiooni, nagu seda teinud mõnegi eespool vaadeldud käsitluse autor. Nagu Mihkel Kampmaa õpikus, nii on ülevaade *Landeswehr*’i sõjast selleski ülimalt lühike ja konkreetne. (Vt. Adamson 1925: 170-172.) Võrreldes Jaan Sootsi veel selsamal aastal ilmuva kompaktse ülevaatega “Eesti Vabadussõda” J. Adamsoni õpik muidugi kriitikat ei kannata. Üks lause “Balti maakaitse” ehk “Landeswehr”i tekke kohta: “Meie maalt põgenenud sakslased olid endid Saksamaal korraldanud ja arvurikka ning hästi varustatud sõjaväe loonud saksa sõdureist.” (Adamson 1925: 171) Ei hiilata ka faktilise täpsusega, faktide üle valitseb selgesti tundelisuus, kuupäevadega ei ole asi parem kui M. Kampmaal.

Teise teosena ilmubki 1925 tuttava Jaan Sootsi sulest “Eesti Vabadussõda 1918-1920”. Tegemist on tänapäevases mõttes ühe preprindi ehk eeltrükiga tervenisti alles 1926. aastal Haridusministeeriumi väljaandel Tartus ilmuvast koguteoset “Eesti : Maa. Rahvas. Kultuur”. Silmas pidades selle järgnevat kuuluvust entsüklopeedilisse koguteosesse, kujutab see terviklik Vabadussõja ülevaade endast arusaadavalt midagi täiesti uut, erinedes eelnevail aastail väljaantust nii oma kompaktse ülesehituse kui ka stiili poolest, mis vähemalt *osaliselt* tuleneb koguteose “Eesti” koostajaile esitatud nõuetest. Kui see tekst aasta hiljem ilmub koguteose koosseisus, siis leidub selle alguslehekülje joone all üks märkus toimetusele selle kohta, et tekst on autori soovil kärpimata jäänud, ning teine autorilt, s.t. Jaan Sootsilt selle kohta, et tegemist on “Eesti vabadussõja lühikese strateegilise ülevaatega”. (Vt. Soots 1926: 268.) Sõda *Landeswehr*’iga pole kokku surutud ühte peatükki. J. Soots käsitleb konflikti avarama pealkirjaga osas “Põhja-Latvia vabastamise operatsioonid”, millesse omakorda kuuluvad allosad

“1. Marienburg – Jakobstadti-operatsioon 26. maist kuni 5. juunini 1919. a.” ning “2. Riia operatsioon (sõda Landeswehriga)”. (Vt. Soots 1926: 289-295.) Pärast seda, kui Põhja-Latvia oli enamlaste võimu alt vabastatud, rõhutab autor, et see ei tähendanud lõplikku vabadust: “... kahjuks ei annud see operatsioon veel mitte Põhja-Latvial lätlaste kätte, sest Riia poolt sammu põhja sihis uus vaenlane, Balti Landeswehr, kelle vastu tuli teotseda Riia-operatsioonis.” (Soots 1926: 291) *Landeswehr*’i tekkimisest ja koostisest on kõneldud sedasi: “Säärast Latvia rasket seisukorda otsustasid kohalikud balti sakslased kasutada, et esiti Latvia, pärast aga kogu Baltimaa Saksamaale tagasi võita, lootes seega oma mõisad tagasi saada. Seepärast asutasid nad Balti Landeswehri – 2 pataljoni, major Fletcher’i juhatusel, kui ka vabatahtlikkudest riigisakslastest palgalised väeosad, raudse diviisi – 9 pataljoni, lubades nendele Baltimaal maad koloniseerimiseks.” (Soots 1925: 22.)

Silma võivad jääda mõningad vastuolud, mis sõja kulgemise kujutust siiski mingil viisil ei muuda. Näiteks sattub J. Poopuu teoses (vt. Poopuu 1921: 9) mainitud Ulmanise põgenemine Inglise sõjalaevale vastuollu J. Sootsi öelduga: “Ulmanis’e valitsuse liikmed põgenesid Liibavi sadamas *liitlaste kaitse all asuvale* [tsiviilotstarbelisele] *laevale “Saratov”*.” (Soots 1925: 22. – Minu toonitus. *T.M.*) Kui tõmmata käsitluse seisukohalt rööpjooni mõne teise vastava teosega, siis võivad selleks sobida Johan Pitka “Minu mälestused suure ilmasõja algusest Eesti vabadussõja lõpuni”. Sarnaselt sellega on ka J. Soots kõik sõjasündmused korrektselt dateerinud, mis teadusliku töö puhul on loomulik. Jaan Sootsi teaduslik esitus tähendab tõesti *läbimurret*, olgugi see vahest tingitud teksti ette-pärimisest suuremast koguteosest, mis pretendeeris kompaktsusele, korrektsusele ja täpsusele.

Selle ülevaate puhul on ilmselt tegu *Landeswehr*’i sõja esimese käsitlusega, milles pole tunnete suuremat ruumi jäetud. Ainukeses tundelisemas lõigus mainitakse eesti vägede kõrgendatud meeoleolu ja tahet kätte maksta 700-aastase ülekohtu eest. (Vt. Soots 1925: 25.) Võiks rõhutada, et tunnete asemel on teosesse kätetud 22(!) arvandmetega varustatud skeemi vägede paiknemiste ja olukordade kohta rinnetel, neist *Landeswehr*’i sõja kohta 3 (nr. 14-16). Rõhutagem seda, et brošüür ise on kõigest 44-leheküljeline. Esmakordselt võib leida ka ühe lühikese, kuid omaette huvitava tekstilõigu, milles maastikku kirjeldades ja detailselt eritledes vaadeldakse nii selle miinuseid kui ka plusse sõjalis-strateegilisest vaatekohast. (Vt. Soots 1925: 24.)

Kolmandaks pöördeliselt oluliseks teoseks on Eduard Laamani “Eesti Vabadussõja poliitiline ajalugu : Ette loetud Kaitseväe kultuur-selgitustöö kursustel 1925. aastal”. Nimetatud teose ilmumine jäi 1925. aastal ilma suurema tähelepanuta, nagu on seda 1991. aasta ümbertrüki saatesõnas maininud ka Uno Liivaku. (Vt. Liivaku 1991: 236-237.) Põhjuseks ilmselt see, et esiktrükk ilmus väga vähesel arvul *mimeograafpaljunduses*, mida korraldati veel 1929. Seejuures on loengu vorm põhjustanud ka teksti “vabama” vormi, kui see ehk oleks raamatuks kirjutatult.

Juba sissejuhatuses esimeses lõigus kumab vastu teatud erinevus teiste autoritega võrreldes: “Ma pean vabandust paluma, et oma ainet õige laialdaselt olen võtnud, laiemalt, kui seda vast arvata võiks. Olen arvamisel, et teil, kui sõjameestel, on eriline huvi välispoliitika vastu. *Teid huvitavad mitte üksnes faktid, vaid ka sündmuste sidemed ja põhjused.*” (Laaman 1991: 5. – Minu toonitused. *T.M.*) *Landeswehr*’i sõda haarab enda alla peaaegu 10 lehekülge.

Nõnda võib väita, et nii Jaan Sootsi kui ka Eduard Laamani 1925. aasta teosed erinevad silmanähtavalt varem ilmunud teostest. Kui J. Adamsoni õpik ajab ikka veel *vana joont*, siis Laaman ja Soots näevad asju uues valguses. Nii nagu kehtis ajakirjas “Sõdur” öeldu J. Sootsi teose kohta, kehtib ka Hannes Walteri öeldu E. Laamani laiahaardeliste tööde *erandlikkuse* kohta, millest meil oli juttu eespool. (Vt. lk.8-9.) Teose rakursiline pealkiri “Eesti Vabadussõja poliitiline ajalugu” vastab täpselt ka kirja pandule. Ilmneb selgesti, et *Landeswehr*’i sõja poliitiline sisu oli tegelikult siiski midagi tunduvalt enamat, keerukamat ja tähendusrikkamat kui lihtsalt sõdivate poolte sõjaline vallutusretk. Asjasse on segatud ka liitlaste huvid. *Entente*’i hoiak polnud tegelikkuses sugugi mitte niivõrd meid toetav, kuivõrd meid oma huvides ärakasutav. E. Laaman kirjutab: “Kardeti kõige rohkem, et punaväed looks otseühenduse Saksa enamlastega ja tooksid sinna sisse sama korra, mis Nõukogude Veneski. Liitlastel tekkis mõte luua Saksamaa ja Venemaa vahele n.n. tervishoidlik (cordon sanitaire) vöö ja kui seda vööd piiririigid üksi ei suuda luua, siis peaks Saksa abiväed aitama.” (Laaman 1925: 104) Liitlastele olime tööriistadeks – ja seda koos sakslastega, kuid lõpuks saab liitlastelegi selgeks, et piirirahvastel pole mingit plaani Venemaale tungida, kaitstakse vaid oma vabadust. (Vt. Laaman 1925: 110.) Samuti polnud sakslaste tee võimule Lätis ja Ulmanise kõrvaldamine sedavõrd lihtne, nagu võib sellest mulje jääda eespool käsitletud literatuuri põhjal. Sakslased pidid mitmel korral plaane muutma, jõudes alles seejärel Läti valitsuse liikmete vangistamiseni. (Vt. Laaman 1925: 106-107.) Võib julgesti väita, et E. Laamani teos on mitte ainult Eesti Vabadussõja, vaid

ka *Landeswehr*’i sõja ajaloo käsitlemisel *läbimurdeline* just nimelt seni varju jäänud *poliitiliste* ja *diplomaatiliste* protsesside päevavalgele toomise pärast. Rahvusromantilised tunded on suuremalt jaolt kõrvale jäetud, keskendudes ajalooliste sündmuste puhul ühtviisi nii nende avaramale kui ka sügavamale *teaduslikule* eritlusele.

KOKKUVÕTE

Kokkuvõte tähendab harilikult eelnevas sisulises arutluses või käsitluses põhiliselt saavutatu lühikest kordamist. Käesoleva historiograafilis-bibliograafilise käsitluse eesmärgiks oli kõigepealt koostada vastavalt pealkirjale ja sissejuhatusele *Landeswehr*'i sõja kohta käiva kirjanduse bibliograafia. Teiseks tuli esitada selle põhjal sisuliselt seotud tekstina historiograafiline ülevaade, kasutades selleks – s.t. tsiteerides ja refereerides – tekstisiseseid viiteid bibliograafiale.

Selle töö tulemusel selginesid tollase vastava ajalookirjutuse eesmärgid, milleks oli kõigepealt vahetu eesmärk võimalikult kiiresti liita *Eesti ajalukku* ka Eesti Vabadussõja ajalugu – loomulikult koos selle apoteoosi, võidetud *Landeswehr*'i sõja käsitlusega. Eesmärgi saavutamine polnud oluline mitte ainult ideoloogilis-poliitiliselt, s.t. Eesti riigi rajamise, ülesehitamise ning riigisisese ja rahvusvahelise kindlustamise seisukohalt, vaid ka oma rahva, eriti sõja ajal kasvanud põlvkonna patriootilise, rahvusliku kasvatusel seisukohalt. Algul sünnib see enamasti senise *rahvusromantilise ajalookirjutuse jätkamise vaimus*, kuid edasi võib juba selle 7-aastase perioodi lõpuaastal 1925 täheldada üleminekut, murrangut teadusliku või vähemalt teaduslikuma käsitluse suunas.

Selles mõttes eristuvad omavahel ka *esituslikult* ja *taseme poolest* suhteliselt selgesti üheltpoolt aastad 1919-1924 ning teiselt poolt murranguline 1925. Esimese puhul on vana ajalookirjutuse taustal keskendutud peamiselt sõjalise tegevuse *kirjeldamisele*, teise ajal minnakse deskriptiivse kirjelduse tasemelt sellesama sõjalise tegevuse *sisulise uurimise*, sealhulgas ka poliitilis-diplomaatilise uurimise esmasele tasemele analüüsi ehk eritlemise mõttes (Eduard Laaman ja Jaan Soots).

Käsitletava ja võrreldava kirjanduse hulk käesolevas töös *ettevõetud mahus* oli perioodil 1919-1925 muidugi kahetsusväärsest väike, mõnel aastal peaaegu olematu, ent võimaldab siiski teha esialgseid järeldusi.

Ka kõige esimesed käsitlused pakuvad võimalusi teatud võrdlusiks. Reljeefselt lööb välja iga autori eripära, kuid ka teatud sarnasus teistega, nende isiklikes hinnanguis sõjasündmustele ilmnevad nende sügavamad prioriteedid. Kuid neid kõige tugevamalt siduvaks ühiseks jooneks on kindlasti suure osa autorite, kirjutajate endi seotus sõjaga, olgu nad võidelnud maailmasõjas

või Vabadusõjas, vahel mõlemas. Eriti kerkib ses mõttes esile Jaan Soots. *Tsivilistina* erineb neist Eduard Laaman, mis vahest võimaldaski tal sõda käsitleda „objektiivsemalt” ehk distantsilt.

Algusaastail iseloomustab ilmunut suur emotsionaalsus ja subjektiivne tundelisus ning vahetu püüd kiiresti kaotada Eesti ajaloos Vabadussõja „valge laik”. Huvitavaimaks teoseks võib pidada Rihard Rohu 1920. aasta teost, mis oma mahuka pildimaterjaliga on üks ilmekaimaid teoseid näitamaks Vabadussõda ja seda juba Vabadussõja lõppemise aastal. Ei ole ime, et seda ei lastud veel 1988. aastal Eesti NSV raamatukogude nn. erihoidudest eemaldada. Kuni 1925. aastani on teosed ilma erandita *rahvuspoliitiliseltundelised*. Otsitakse eestluse algeid, tähtsustatakse väikese Eesti suurt võitu. Hinnatakse saadud sõjalisi kogemusi, kuid sealsamas on mitmeski teoses tunda ka kartust tuleviku ees, eriti käib see poliitiliselt ettenägeliku Eduard Laamani kohta. Militaarse taustaga autoreist õhkub rohkem enesekindlust kui kartust tuleviku ees.

1921. aasta kui viljakaim pakkus teoseid seinast sein. Toonitamist vajavad eelkõige kaks väljaannet, mis erinevad teineteisest küll kui öö ja päev: Johannes Poopuu ja Johan Pitka teosed. Kui J. Pitka „Minu mälestused” on üks esimesi *korrektseid* teoseid, mida võib julgesti ka tsiteerida, siis J. Poopuu „Sõda Landeswehriga” sobib pigem Eesti-meelsuse loomiseks, võides teda nimetada ka propagandateoseks Eesti vägede vahvusest. Kõik see näitab, kui kriitiline tuleb olla lugedes algusaastate teoseid. Esitatud andmed on neis sageli ebatäpsed või puuduvad hoopistükki üldse. Faktid on kontrollimata ning väitedki seepärast küsitavad. Kõik see tuleneb suurest kiirustamisest seoses pakilise ülesandega nimetatud „valge laigu” kaotamisega Eesti ajaloos.

Aastail 1922-1924 ilmunu jätab käesoleva töö teemat silmas pidades äärmiselt kurva mulje, sest *Landeswehr*’i sõja kohta nägi 3 aasta jooksul trükivalgust vaid 2 teost. Kuid jõudes 1925. aastasse, võime see-eest liialdamatult kinnitada, et oleme jõudnud uude ajastusse. See on seotud Jaan Sootsi ja Eduard Laamani nimedega, kelle *areng* vahepealse 6-7 aasta jooksul on olnud silmapaistvalt märgatav. Kui nende esimesed teosed – vastavalt 1919 ja 1920 – põhjalikumalt kriitikat veel ei kannatanud, siis meie mõttes „algusaastate” kontekstis võib julgelt väita, et nende 1925. aasta teoseid võib ja tuleb käsitleda juba *ajalooteaduslikena* ka *Landeswehr*’i sõja käsitlemise seisukohalt.

Kõigele vaatamata võib väita, et esialgu seatud eesmärk saada ülevaade *Landeswehr*’i sõja kohta käivast kirjandusest aastail 1919-1925 on saavutatud. Edaspidiseks jäävad tulevase uurija ette kõigepealt muidugi historiograafilised ülesanded: 1. Jõuda *Landeswehr*’i sõja käsitlesega välja tänapäeva; 2. hõlmata historiograafilise käsitlesega kogu rikkalik ajakirjandus, mis jäeti käesoleva töö piirest oma suure mahu tõttu täiesti teadlikult välja; 3. hõlmata käsitlesega ka eestikeelne pagulus- ning samuti Venemaal 1940. aastani ja 1941-1944 Eestis ilmunud literatuur; 4. hõlmata käsitlesega kogu rikkalik võõrkeelne literatuur; 5. kaasata käsitusse nii Eestis kui ka välismaal leiduvad arhiivimaterjalid. Seejärel on võimalik asuda *Landeswehr*’i sõja ajaloo sisulise teadusliku käsitlemise *resp.* uurimise juurde, otsides näiteks vastuseid küsimustele: *Millepoolest, kuidas ja millepärast on käsitlemine kontseptuaalselt muutunud (kui on), millepoolest, kuidas ja millepärast on käsitlemine hinnanguliselt, väärtuseliselt muutunud?* – Igatahes tundub, et midagi olulist on veel nii Eesti Vabadussõja kui ka *Landeswehr*’i sõja kohta *ütle*mata – või hoopis *öelda*!

BIBLIOGRAAFIA

Aalberg, Adolf 1922. *5-da jalawäe polgu lühikene ajalugu 21. nowembrist 1918. a. kuni 1. aprillini 1922. a.* – Rakwere: 5-es jalawäe polk.

Adamson, Johannes 1925. *Eesti ajalugu : Rahvakoolidele.* – Tartu: K./Ü. „Loodus”.

Albreht, Jakob 1922. *Leheküljed vabadussõjast : Kirjeldused ja mälestused Eesti vabadusvõitlusest.* – Tartu: O/Ü. „Noor-Eesti”.

Eesti rahvaväe 9. jalaväe polk 16. jaanuarist 1919 – 1. jaanuarini 1921. 1921. – Korraldanud komisjon: alamkapten Tuisk, alamkapten Tomson ja alamkapten Maasik. – Tallinn: Kool.

Eesti Vabadussõjas langend kodukaitsjate mälestussammas Pärnus. 1924. – [Pärnu]: Langenud sõdurite haudade korraldajate komisjon.

Eisen, M. J. 1919. *Kodumaa ajalugu : Tähtsamad päätükid Eesti minewikust.* – Tartu: Eesti Kirjastuse-Ühisuse „Postimehe” kirjastus.

[Kampmann, M.] 1921. *Eesti ajalugu : Piltide kujul algkoolidele kokku seadnud M. Kampmann.* – Tallinn: Gustav Pihlakas. – Teine täiendatud trükk.

[Kampmann, M.] 1924. *Eesti ajalugu : Piltide kujul algkoolidele kokku seadnud M. Kampmann.* – Tallinn: Gustav Pihlakas. – Kolmas täiendatud trükk.

Laaman, Ed. 1920. *Eesti-Saksa sõda // Ed. Laaman, Eesti lahkumine Vene riigist : 1917-1920.* – Tallinn: Kirjastus A/S “Varrak”. – Lk. 103-106.

Laaman, Ed. [1925]. *Eesti Vabadussõja poliitiline ajalugu : Etteloetud kaitseväge kultuur-selgitustöö kursustel 1925. aastal.* – [Väljaandja]: Kindralstaabi VI osakond. – [Tallinn, 1925]. – Mimeograafpaljundus.

Laamann, Ed. 1929. *Eesti Vabadussõja poliitiline ajalugu : Etteloetud Kaitseväge Kultuur-selgitustöö kursustel 1925. aastal.* – [Väljaandja]: Kaitseväge Ühendatud Õppeasutiste staap. – [Tallinn]. – Mimeograafpaljundus.

Laaman, E. 1991. *Eesti Vabadussõja poliitiline ajalugu : Ette loetud Kaitseväge kultuur-selgitustöö kursustel 1925. aastal.* – [Väljaandja]: Kindralstaabi VI osakond. – [Tallinn, 1925]. – Ümbertrükk: Tallinn: Monokkel. – Kolmas trükk.

Laaman, Eduard. 2007. *Eesti Vabadussõja poliitiline ajalugu : [Ette loetud Kaitseväge kultuur-selgitustöö kursustel 1925. aastal].* – [Väljaandja]: Kindralstaabi VI osakond. – [Tallinn, 1925]. – Ümbertrükk: Tallinn: Monokkel. – 4., keeleliselt kaasajastatud trükk.

Pitka, J. [1921]. *Minu mälestused suure ilmasõja algusest Eesti vabadussõja lõpuni*. – [Tallinn]: Tallinna Eesti Kirjastuse Ühisus.

Pitka, Johan. 1993. – *Minu mälestused 1914-1920 : Suure Ilmasõja algusest Eesti Vabadussõja lõpuni*. – Tallinn: Olion. – 2. trükk.

Poopuu, J. 1921. *Sõda Landeswehriga*. – [Tallinn]: Tallinna Eesti Kirjastuse Ühisus.

Roht, Richard 1920. *Eesti sõja neljas järk : Saksa Landeswehri äraandlik kallaletungimine meie vägedele seljatagant, selle asemel, et meiega ühes enamlaste vastu minna* // Richard Roht, *Eesti - Wene sõda : Now. 1918 - weebr. 1920 : Lühike ülewaade*. – Tallinn: „Rahwaülikool”, [1920]. – Lk. 31-35.

Soots, J. [1919]. *Wabadussõda, kui eesti rahwa aate teostaja*. – [Tallinn]: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus.

Soots, J. 1925. *Eesti Vabadussõda 1918-1920*. – [Tartu]: Haridusministeerium. – (Eesti Kirjanduse Seltsi toimetused. – Nr. 20.).

Soots, J. 1926. *Eesti Vabadussõda 1918-1920* // *Eesti : Maa. Rahvas. Kultuur*. – Tartu: Haridusministeeriumi Kirjastus. – Lk. 268-[308].

KASUTATUD KIRJANDUS

Ahas, Ed. 1928 *Vabadussõja kangelaste mälestussambad*. – I. – Tartu: K.-Ü. “Loodus”.

Eesti mitmekülgseim mees : Juubelijuttu kindralmajor Jaan Sootsiga. 1940 // *Päevaleht*. – Tallinn, 11. märts 1940. – Lk. 5.

Eesti raamatute üldnimestik : 1924. a. alates. 1929. – Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.

Iseseisvuse tuleku päiwilt : Mälestused. 1923. – Tartu: “Postimees”.

Juhend Vabadussõja ajaloo materjalide kogumiseks / Eesti riikliku iseseisvuse võitlusaajastu sündmuste kronoloogia 1917-1920. 1936. – Vabadussõja Ajaloo Komitee väljaanne. – Tallinn.

Kattai, Mihkel 1931. *Kunas valmib Vabadussõja ajalugu? // Võitlus : Eesti Vabadussõjalaste Keskliidu häälekandja*. – [1. ak.] – Tallinn, nov. 1931. – Nr. 6.

Kröönström, Mati 2010. *Kaptenite ja leitnantide sõda : Eesti sõjaväe juhtkoosseis Vabadussõjas 1918-1920*. – [Tallinn]: Tänapäev.

Käskkiri / Lisa. 1988. – [Väljaandja]: Eesti NSV Kultuuriministeerium. – Nr. 116. – Tallinn, 4. aprill 1988. – Masinakirjakoopia. (prof. Ülo Matjuse valduses)

Liivaku, Uno 1991. *Saateks* // Laaman, E. 1991. *Eesti Vabadussõja poliitiline ajalugu*. – Lk. 234-237.

Maide, Jaan 1933. *Ülevaade Eesti Vabadussõjast 1918-1920*. – Tallinna: Kaitseliit.

Merevägi vabadussõjas : Dokumentide ja mälestuste järele kokku seadnud ja korraldanud kapten-major Aleksander Warma. 1926. – Tallinna: Kindralstaabi VI osakond.

Nimmer, Andero 2013. *Vabadussõja Ajaloo Komitee (1926-1940)*. – Magistritöö. – Tartu: Tartu Ülikool / Eesti ajaloo õppetool.

Rosenthal, Reigo 2009. *Saateks // Soomusrongide diviis Vabadussõjas*. – 1. osa: *Punaväe sissetungimine ja väljatõrjumine* / 2. osa: *Võitlused piiridel*. – Tallinn: Grenader. – Lk. 5-6.

Tamm, Aigi-Rahi 2007. *Nõukogude repressioonide uurimisest Eestis // Eesti NSV aastatel 1940-1953 : Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*. – Koostanud Tõnu Tannberg. – [Väljaandja]: Eesti Ajalooarhiiv. – Tartu. –

(Eesti Ajalooarhiivi toimetised = Acta et commentationes Archivi Historici Estoniae. – 15 (22).)
– Lk. 30-64.

Traksmäa, August, kindralmajor 1939. *Lühike Vabadussõja ajalugu*. – Tallinn: Kirjastus-
osaühing “Kultuurkoondis”.

Traksmäa, August, kindralmajor 1992. *Lühike Vabadussõja ajalugu*. – Tallinn: Kirjastus-
osaühing “Kultuurkoondis”, 1939. – Ü m b e r t r ü k k: Tallinn: “Olion”. – Teine trükk.

Traksmann, August 1928. *Eesti sõjakirjandus aastatel 1918–1928. Sõjakirjanduse tähtsusest //*
Sõdur. – Tallinn. – Nr. 6-8. – Lk. 264-278.

Walter, Hannes 1992. *Eessõna* // Traksmäa, August, kindralmajor 1992. *Lühike Vabadussõja*
ajalugu. – Lk. 5-11.


Õun, Mati 1993. *Põhijooni Pitka elust* // Johan Pitka, *Minu mälestused 1914-1920 : Suure*
ilmasõja algusest Eesti Vabadussõja lõpuni. – Teine trükk. – Tallinn: “Olion”. – Lk. 5-8.

LISAD

LISA 1. "Ametkondadevahelise komisjoni" otsus jätta erihoidu 43 raamatut vastavalt käskkirja lisale.

6

001346
0200110



EESTI NSV
KULTUURIMINISTEERIUM

KÄSKKIRI


88 04 eſ. Nr. 116

Tallinn

1. Kinnitada Eesti NSV Kultuuriministeeriumi juurde moodustatud ametkondadevahelise komisjoni otsus kodanlikul ja okupatsiooni ajal Eestis ilmunud raamatute väljatoomise kohta raamatukogude erihoidudest.

Jätta erihoidu 43 raamatut vastavalt lisale.

Ministri esimene
asetäitja



I. MOSS

DM

✓21. Rehemägi, K. Rauga õudne muinaslugu: Poliitiline-psüholoogiline jutustus hirmsate rahvusvaheliste poliitiliste avantüristide, Eesti vaenlaste, vaenu-terrori võtetest ja püüetest.- Tln., 1929.- 20 lk.

✓22. Ringhääling: Eesti Ringhäälingu almanahh, 1944/Kindral-komissari Propagandaameti ringhäälingu-referent.- Tln.: Eesti Kirjastus, 1944.- 84 lk., 8 l. ill.: ill.- 10000 eks.

✓23. Roht, R. Eesti-Vene sõda, nov. 1918-veebr. 1920: Lühike ülevaade.- Tln.: Rahvaülikool, [1923].- 48 lk.: ill., portr.

✓24. RSFSR, 1917-1921: Pildid nõukogude konverentsile määratud väljamaa saadiku kirja selgitamiseks.- Tln.: Fiksash, 1924.- 12 lk.: ill.- Rööptekst eesti, vene ja saksa k.- Tiitelleheta.

✓25. Schabert, O. Pilte usumärtrite elust ja surmast Venemaal aastail 1930-1933/Tõlge saksa k.- Nõmme: Külv, 1935.- 26 lk.: ill.

✓26. Sipelgas, A. Punase päikese lapsed: Romaan Nõukogude Vene elust.- Tln.: J. Zimmermann, 1924.- 319 lk.

✓27. Steiger, H. Tulev Kristlaste tagakiusamine: Kristuse, apostlite ja prohvetite sõnade valgusel/Tõlk. J. Mädasson.- Tln.: J. Mädasson, 1931.- 63 lk.

✓28. Tasuja, J. Rahvaste hävitajad: Juudid, revolutsioonid ja maailmavallutamine. 1 vihk.- Trt.: J. Tasuja, 1933.- 31 lk.: ill.- Tiitelleheta.

✓29. Timmermans, R. Alcázar'i sangarid: 72 päeva võitlusi Toledo linna südames.- Tln.: Maaling, 1938.- 239 lk.: ill.; XVI lk., portr.

✓30. Traks, K. Punases keerises. 1.: Nõnga jõu vastu.- Tln.: K. Traks, 1939.- 228 lk.

✓31. Türi linna ja Särevere valla vabastamise päeva tähistamiseks, 24. VII 1941.-24. VII 1942./Türi linna ja Särevere valla vabastamise-päeva tähistamise komitee; Toim. A. Ainjärv.- [Türi, 1942].- 39 lk.: ill.

LISA 2. Fotod



2a. Meresuurtükk “Rasputin” soomusrong nr. 2 koosseisus (EFA.114.A-253-80).



2b. 130mm meresuurtükk “Rasputin” (EFA.69.A-275-38).



Walga weretööd (86 tapetut).

K. Akeli üleswõte



Walga weretööd.

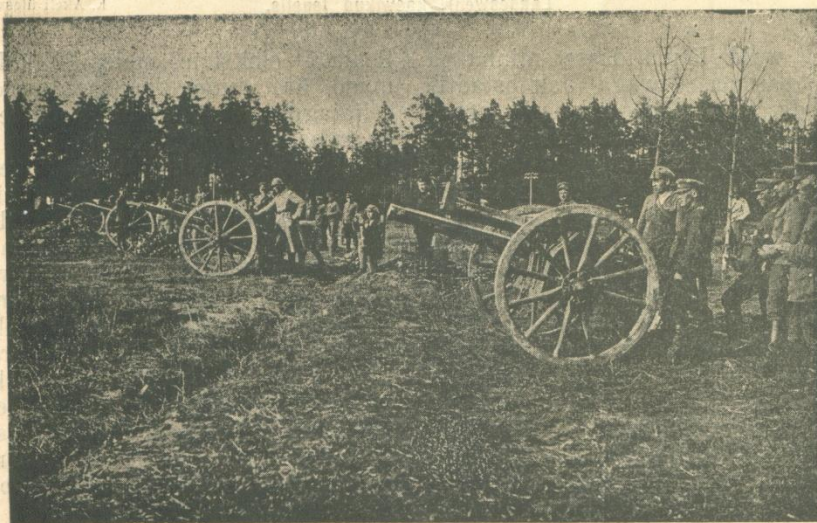
K. Akeli üleswõte

2c. Valga weretööd (pildid Richard Rohu teosest “Eesti-Wene sõda : Now. 1918 – weebr. 1920”).



Landeswehri kaewikus Riia all.

K. Akeli üleswõte



Meie patarei № 1 Landeswehri wastas „Rodenpoisis.“

K. Akeli üleswõte

2d. Pilte *Landeswehr*’i sõjast (pildid Richard Rohu teosest “Eesti-Wene sõda : Now. 1918 – weebr. 1920”).

SUMMARY

The War against the Landeswehr: Historiographical-bibliographical overview

The Estonian War of Independence has always been an important and delicate subject for Estonians. Every time when there was a change in political ideology, there was also a change in the view how people should see the War of Independence. By this day, it has been 95 years since the war started. In this time period we have been two times independent and we have lived through different occupations by Germans and Russians. All these events and the period of 95 years has been long enough to form different understandings and conceptions about the war.

As this thesis is a historiographical work, it can be seen as a preparation for a larger research in the future when the subject will not only be one part of the war, the war against Landeswehr, but also the Estonian War of Independence in all of its conceptions and events.

Because of the nature of the subject and also the requirements of the Bachelor's Thesis the time period has been limited to 7 years from 1919 to 1925.

At first sight, all the works may seem the same. Most of the authors are with a military background. Although they are not writers, it was their responsibility in the first years to fill in the blanks in the history of the Estonian War of Independence. Luckily, in the year 1918, in the beginning of the war, there was given a command to all the regiments to write down the course of the war. So the quantity of the materials was quite extensive. Because of that, most of the published works were composed in a hurry and at the request of someone or somekind commission. But as said, many of the authors did not have knowledge how to compose books, they were army men.

It is quite clear that there are two distinct periods: 1919-1924 and 1925. The year 1925 can be seen as a breakthrough year for two reasons. 1925 is the year for the first scientific work "Estonian War of Independence" by Jaan Soots. The other work, that has not been named as scientific work, but clearly differs from the other works is Eduard Laaman's "Political history of the Estonian War of Independence".

The earlier years are extremely emotional, these works are as already mentioned composed in a hurry to fill in the "white blanks" in the history of the war. The most interesting work is probably

Richard Roht's "Estonian - Russian war" (1920), probably because of its extreme imagery. All the early works are in the search for Estonian roots. They prioritize our small country's great victory over Russians and Germans.

The most productive year was 1921. It is also the year of the most controversial work "The War against Landeswehr" by Johannes Poopuu. It is a great example, how critical should everyone be while reading the early published works. Many facts are over exaggerated or even wrong. It seems its purpose is more emotional kind than telling the exact truth. The years 1922-1924 are quite sad, we can find only two published books in these 3 years. In the future, it would be necessary to research also archive materials to fill in the blanks. Also works in foreign languages are very important in helping us to understand the war better.

In conclusion, the works may seem the same, but they really are not. Many works are actually simple and give emotional overviews. But there are also more elaborate works by authors like Jaan Soots and Eduard Laaman. The authors, regardless of their military background, are very different, their views are different. It seems simple, but it is not.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Tristan Matjus

(sünnikuupäev: 03.05.1992)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „*Landeswehr*’i sõda: Historiograafilis-bibliograafiline käsitus”, mille juhendaja on dotsent Ago Pajur,
 - 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace’i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 19. mail 2014.